

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kırım'dan Tekfurdağı'na: 1860-1863 Yılları Arasında Göç ve İskân

Mahmut Turan*

(ORCID: 0000-0001-5811-3807)

Makale Gönderim Tarihi
15.05.2025

Makale Kabul Tarihi
01.08.2025

Atf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Turan, M., "Kırım'dan Tekfurdağı'na: 1860-1863 Yılları Arasında Göç ve İskân", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/ Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis), (2025): 1267-1308.

APA: Turan, M. (2025). Kırım'dan Tekfurdağı'na: 1860-1863 Yılları Arasında Göç ve İskân. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (Özel Sayı: Vakanüvis 10. Yıl Özel Sayısı (Special Issue for the Decennial of Vakanüvis)), 1267-1308.

Öz

Kırım Savaşı'nın ardından Rus İmparatorluğu tarafından Kırım ve Kuzey Kafkasya'da uygulanan baskı ve zorunlu iskân politikaları, bölgedeki Müslüman nüfusu kitlesel göçe zorladı. Bu göç dalgası ile birlikte Osmanlı Devleti ciddi bir demografik hareketlilikle karşı karşıya bırakıldı. Bu çerçevede Tekfurdağı sancağı, Kırım'dan gelen muhacirler için önemli bir iskân merkezi olarak ön plana çıkmaktaydı.

Göç ve iskân süreci, muhacirlerin arazi edinme, konut inşa etme ve tarımsal üretime katılma gibi temel alanlarda karşılaştıkları çeşitli zorluklar doğrultusunda şekillenmiştir. Devletin merkezi iskân politikaları, muhacirlerin

* Öğr. Gör. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Türkiye, mahmutturan@artvin.edu.tr.

Lecturer, Ph.D., Artvin Çoruh University, Rectorate, Department of Atatürk's Principles and the History of Revolution, Türkiye.

akraba ve kabileleriyle birlikte yerleşme istekleriyle her zaman örtüşmedi. Bu durum, muhacirlerle devlet yetkilileri arasında zaman zaman anlaşmazlıklara neden oldu. Yerel idarenin ve halkın sınırlı ekonomik kaynaklara rağmen muhacirlere karşı gösterdiği dayanışma ve destek, muhacirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanmasında belirleyici oldu. Ancak uzun süren barınma, iskân ve geçim sorunları, sürecin etkinliğini önemli ölçüde sınırlandırdı.

Bu çalışma, 1860-1863 yılları arasında Tekfurdağı'na yönelik göç ve iskân süreçlerini arşiv belgeleri ve birincil kaynaklar ışığında incelemekte; muhacir yerleştirme politikalarının yerel düzeydeki uygulanış biçimlerini, karşılaşılan idarî ve iktisadî güçlükleri, muhacir topluluklarının adaptasyon dinamiklerini ve devlet-muhacir-halk ilişkilerini analitik bir yaklaşımla ele almaktadır. Böylelikle, Osmanlı muhacir siyasetinin yalnızca merkezî düzenlemelerden ibaret olmayıp taşra idaresinin imkân ve sınırlarıyla, ayrıca muhacirlerin kendi sosyal ağları ve talepleriyle nasıl şekillendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırım, Tekfurdağı, Göç, İskân, Muhacir.

From Crimea to Tekfurdağı: Migration and Settlement Between 1860-1863

Abstract

Following the Crimean War, the Russian Empire's policies of repression and forced resettlement in Crimea and the North Caucasus compelled the Muslim population of these regions to undertake mass migration, placing the Ottoman Empire under significant demographic pressure. Within this context, the Sanjak of Tekfurdağı emerged as a major settlement center for Muslim migrants arriving from Crimea.

The migration and settlement processes were shaped by numerous challenges in practices such as land allocation, housing construction, and integration into agricultural production. Tensions arose between the centralized settlement policies of the Ottoman state and the migrants' demands for settlement based on kinship and communal ties. Despite limited economic resources, the solidarity and support provided by local administrative units and the populace played a critical role in meeting the basic needs of the migrants; however, prolonged issues related to shelter, settlement, and subsistence significantly constrained the effectiveness of the process.

This study examines the processes of migration and settlement directed toward Tekfurdağı between 1860 and 1863 in light of archival documents and primary sources. It analytically addresses the local implementation of immigrant settlement policies, the administrative and economic challenges encountered, the adaptation dynamics of migrant communities, and the relations between the state, migrants, and the local population. In doing so, the

study aims to demonstrate that Ottoman migration policy was not solely shaped by central regulations, but was also formed through the capacities and limitations of provincial administration, as well as the social networks and demands of the migrants themselves.

Keywords: Crimea, Tekfurdağı, Migration, Settlement, Immigrant.

Giriş

Kırım'ın 1783 yılında Rusya tarafından ilhak edilmesinin ardından başlayan göç hareketleri, 19. yüzyıl boyunca aralıklarla devam etmiş ve Osmanlı topraklarına yönelik önemli nüfus hareketlerine sahne olmuştur. 1802, 1810, 1812, 1816, 1819, 1822 ve 1827 yıllarında yaşanan göçler, genellikle baskı, zorunlu iskân ve dini-millî aidiyet kaygılarının etkisiyle gerçekleşmiştir.¹ Ancak bu göç hareketlerinde asıl kırılma noktası, 1853-1856 yılları arasında vuku bulan Kırım Savaşı ile yaşandı. Kırım Savaşı yalnızca Osmanlı-Rus rekabetinin değil, aynı zamanda Çarlık Rusyası'nın iç etnik politikalarının da bir dönüm noktası oldu. Bu savaşın ardından Rus yönetimi, daha önce Kırım Tatarları ve Çerkesler gibi Müslüman topluluklara karşı izlediği görece hoşgörülü politikaları terk ederek, yerini doğrudan baskı, zorunlu iskân ve sistematik sürgün uygulamalarına bırakmıştır. Tatarlar ve Çerkesler, kendi topraklarından koparılıp Sibiry'a'nın ıssız bölgelerine ya da daha doğudaki uzak eyaletlere gönderilmek üzere zorla yerlerinden edilmiştir. Bu politikaların temelinde, Rus İmparatorluğu'nun Karadeniz'in kuzeyinden Kafkasya'ya kadar uzanan güney sınırlarını Müslüman unsurlardan arındırma ve yerine Slav-Hristiyan nüfus yerleştirerek bölgeyi Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma arzusu yatmaktaydı. Bu bağlamda, etnik ve dinî temizlik niteliği taşıyan bu süreç, sadece bir iç

¹ Brian Glyn Williams, "Hijra and Forced Migration From Nineteenth-century Russia to the Ottoman Empire", *Cahiers du monde Russe*, Vol. 41, no. 1, s. 81-82; M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 122; Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 11

güvenlik veya iskân politikası değil, aynı zamanda emperyal bir yeniden inşa stratejisiydi.²

Dünyadaki jeopolitik olaylar neticesinde Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük ölçekli ve süreklilik arz eden kitlesel göç hareketlerine sahne olmuştur. Özellikle Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında Rusya'nın Kırım ve Kuzey Kafkasya'da izlediği baskı ve sürgün politikaları sonucunda, çok sayıda Rusya'ya muhalif topluluk, Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır. Osmanlı padişahının aynı zamanda halife olması ve devletin muhacirlerden nüfus, askeri ve ekonomik alanda fayda sağlamak amacıyla muhacirleri devletin geniş topraklarına dağıtmasıyla demografik yapılar değişti. Bu çerçevede Tekfurdağı (günümüz Tekirdağ) Sancağı, Kırım'dan gelen muhacirlerin yönlendirildiği önemli bir iskân havzası haline gelmiştir. Çalışmanın coğrafi ve idari sınırlarını netleştirebilmek için incelediğimiz zaman aralığında Tekfurdağı sancağının kapsamına giren yerleşim birimlerinin belirlenmesi gerekmektedir. 1860 tarihli bir idari taksimat fihristine göre, Tekfurdağı sancağı; merkez kazası olan Tekfurdağı ile birlikte İncecik, Hayrabolu, Vize, Midye, Bergos, Ereğli, Saray, Çorlu ve Silivri kazalarından oluşmaktadır.³ Ayrıca Gelibolu ve Tekfurdağı muhacir iskânına teftiş memuru olarak gönderilen Kazım Bey de 1864 tarihinde Tekfurdağı'nın dokuz kazadan oluştuğunu bildirmektedir.⁴ Bu idari taksimat, çalışmanın inceleme sahasını belirlemek ve muhacir iskân politikalarının yerel düzeydeki uygulamalarını değerlendirmek açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Bu dönemde Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yönelen kitlesel Müslüman göçleri, yalnızca demografik değil, aynı zamanda siyasal, ekonomik ve kültürel düzeylerde de derin etkiler yaratmıştır. Bu göçler, bir yandan modern devletin merkezileşme ve nüfus yönetimi hedefleriyle örtüşürken, öte yandan yerel idarelerin sınırlı kapasitesi, toplumsal dayanışma ağları ve göçmen toplulukların kendi iç dinamikleriyle şekillenen karmaşık bir yerleşim sürecine dönüşmüştür.

² Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *History of Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 116

³ BOA. A.d. 4; Tekfurdağı sancağı dahilindeki kazalarda görevli memurların maaşlarını gösteren defterlerde de Tekfurdağı sancağının Tekfurdağı, Vize, İncecik, Hayrabolu, Ereğli, Çorlu, Saray Bergos ve Midye kazaları yer almaktadır. Bkz. BOA. ML.MSF.d. 15082.

⁴ BOA. İ.MVL. 526-23636, İef 13.

Bu çalışma, 1860-1863 yılları arasında Tekfurdağı Sancağı'na yapılan göç ve iskân süreçlerini inceleyerek, Osmanlı'nın göç ve yerleştirme siyasetinin taşra ölçeğinde nasıl uygulandığını, ne tür sosyal ve idari gerilimlere yol açtığını, arşiv belgeleri ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ele alınan konu, bir yerel tarih çalışması olmanın yanı sıra modern devletin karşılaştığı göç yönetimi sorunlarına, topluluk talepleriyle devlet politikaları arasındaki etkileşime ve mekânsal düzenlemelerin toplumsal aidiyetlerle çatıştığı anlara dair zengin bir analitik çerçeve sunmaktadır.

Kırım'dan Osmanlı'ya Göçler ve Sebepleri

Kırım Tatarlarının göç etmesinde en önemli etkenlerden biri dini baskılardı. Rusya idaresi altında yaşayan Müslüman topluluklar, dini kimliklerini özgürce yaşamakta zorlanmış; dinsel taassubun etkisiyle, inançlarını koruyabilecekleri yeni bir yurda gitme arzusu duymuşlardı. Bununla birlikte, toprak üzerindeki hakların ellerinden alınması, göçü doğrudan tetiklemişti. Rus idaresi altında çiftlik sahipleriyle ziraat nezareti tarafından köylülerin arazilerine el konulmuş, mülksüzleştirme yaygınlaşmıştı. Toprağını kaybeden köylü, geçimini sağlayamaz hale gelmiş; bu durum göçü bir hayatta kalma stratejisi haline getirmiştir. Ayrıca, halkın zorunlu hizmet yükümlülükleri de göçü teşvik eden diğer önemli bir faktördür. Devlet, köylülerden arabayla hizmet etmelerini istemiş, bu angarya hem emek hem de para kaybına yol açmıştır. Halk bu yükümlülüklerden kurtulabilmek için göç etmeyi tercih etmiştir. Göçün başka bir nedeni de memur kitlesinin halka uyguladığı keyfi baskı ve rüşvetçilik olmuştur. Üst düzey memurlar, köylüleri sistematik olarak haksızlığa uğratmış, devlet görevlileriyle adaletli bir ilişki kurulamayınca halk kendi geleceğini güvence altına alabileceği yerlere yönelmiştir. Son olarak, çiftlik sahipleriyle köylüler arasındaki toplumsal çatışmalar da göçü zorunlu kılmıştır. Kırım'da bazı çiftlik sahipleri, köylülerin özgürleşmesinden korkarak onları topraklarından çıkarmış ya da mallarını satarak bölgeden ayrılmışlardır. Bu çok katmanlı baskı rejimi, göçün yalnızca devletin yukarıdan uyguladığı bir tahliye politikası olmadığını; aynı zamanda yereldeki ekonomik, sosyal ve adli krizin

bireysel düzeyde içselleştirilmiş bir tepkiye dönüştüğünü göstermektedir.⁵

Kırım Türklerine yönelik Rus yönetim politikalarında zaman zaman değişiklikler yapılmış olsa da genel eğilim Kırımlıların kendi vatanlarında kalmalarını imkânsız hale getirmiştir. Bu koşullar altında, Osmanlı topraklarına göç etmenin kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu düşüncesi Kırım toplumunda hızla yaygınlaşmıştır. En ılımlı Rus yetkililer dahi, yalnızca bölgedeki tarımsal üretimin zarar görmesini önlemek amacıyla, Kırımlıların göçünü “geçici olarak” ertelemeyi önermekteydi.⁶

Kırımlı muhacirlerin Osmanlı topraklarına yönelmelerinde sadece itici faktörler değil, aynı zamanda çeşitli çekici unsurlar da etkili olmuştur. Bu çekici unsurların başında ekonomik ve dinî temelli teşvikler gelmektedir. Osmanlı Devleti, 1856 yılında yayımladığı *Tavattun Nizamnâmesi* ile topraklarına gelecek muhacirlere yönelik birtakım imtiyazlar tanıdı; bu kapsamda, vergi ve askerlikten muafiyetin yanı sıra, arazi tahsis ile tarım alet ve edevatının temin edileceğini ilan etmiştir. Nitekim Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarına gelen muhacirler için 3 Mayıs 1856 tarihinde Silistre Valiliği’ne gönderilen bir talimatta, bu muhacirlerin on yıl süreyle öşür ve diğer vergilerden, yirmi beş yıl süreyle ise askerlik hizmetinden muaf tutulacakları belirtilmiştir.⁷ Kırım’da yaşanan ekonomik zorluklar ve angarya yükümlülükleri karşısında Osmanlı Devleti, muhacirler için hem yeni bir yaşam kurma imkânı hem de daha güvenli bir ortam sunan bir alternatif teşkil etmiştir.

Başlangıçta Kırımlı muhacirlerin büyük bir kısmı Karadeniz’in batı kıyısındaki Varna ve Balçık iskelelerine taşınarak, Tatarların tarihsel olarak yoğun biçimde yer aldıkları Dobruca bölgesine yerleştirilmiştir.⁸ Ancak İstanbul’a ulaşan gruplar da bulunmakta olup, 1858’den sonra bu güzergâh daha fazla rağbet görmeye başlamıştır. İstanbul’a gelen

⁵ Ethem Fevzi Gözaydın, *Kırım: Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri - Coğrafi, Tarihi, Harsî, İktisadî ve Siyasî*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1948, s. 82-83; Müstecib Ülküsal, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul 1980, s. 137.

⁶ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya’dan Göçler 1856–1876*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 72.

⁷ Mehmet Çetinkaya, *Kırım ve Kafkasya’dan Balkanlara Göçler (1860-1865)*, Divan Kitap, İstanbul 2025, s. 25-30; Saydam, age., s. 167.

⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, 202.

muhacirlerin önemli bir kısmı kendi talepleri doğrultusunda Rumeli'de iskân edilmek üzere tekrar gemilere bindirilerek Varna'ya sevk edilmişse de geçmişte farklı sebeplerle defalarca yer değiştirmek zorunda kalmış olan bazı Kırımlı Nogaylar, güvenlik ve istikrar arayışıyla Anadolu'ya yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Başlangıçta Osmanlı merkezi yönetimi, stratejik nedenlerle Anadolu'ya muhacir iskânından kaçınsa da Rumeli'de iskâna uygun arazilerin giderek azalması ve muhacir taleplerinin artması üzerine 1859 yılı itibarıyla bu politikada değişikliğe gidilmiştir. Bu bağlamda, özellikle İstanbul'da birikmiş olan Tatar muhacirlerinin neredeyse tamamı Anadolu'ya yönlendirilmiştir.⁹ Bu doğrultuda muhacirlerin gönderildiği yerlerden bir tanesi de Tekfurdağı sancağıdır.

Bir Osmanlı Sancağına Yönelen Göç: Tekfurdağı Sancağında Muhacirlerin Yerleşim Süreci (1860–1863)

Göç hareketlerinin başlangıç evresinde Tekfurdağı sancağına bağlı Bergos iskelesi, Kırım'dan gelen muhacirler için önemli bir geçici iskân ve sevk noktası olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, 25 Kasım 1859 tarihinde Rusya bandıralı bir vapurla 1.500 kişilik Nogay muhacir kafilesi doğrudan Kerç iskelesinden Bergos iskelesine ulaşmıştır. Ayrıca, bu tarihten birkaç gün önce Osmanlı Hazine-i Hassa Kumpanyasına ait Persud adlı vapurla da 1.050 kişilik bir başka muhacir grubu aynı iskeleye varmıştır. Bu iki grup, geçici olarak Bergos iskelesinde konaklatıldıktan sonra İstanbul'a sevk edilmiştir.¹⁰ Persud Vapuru'yla Bergos'tan İstanbul'a sevk edilen 1.250 kişilik muhacir grubunun nakliye sürecinde kullanılan mavna ve sandallar ile yolculuk esnasında kendilerine temin edilen peksimet bedelleri toplamda 7.000 kuruş tutmuştur. Bu gider, doğrudan devlet hazinesi tarafından karşılanmış olup, Osmanlı idaresinin göçmen naklinde üstlendiği maddi yükümlülüklerin somut bir örneğini teşkil etmektedir.¹¹ Bir başka örnekte, 1860 yılının ocak ayında Kırım'dan İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan 600 kişilik muhacir kafilesinin bulunduğu gemi, kaza geçirmesi nedeniyle karaya çıkmak zorunda

⁹ Muzaffer Tepekaya, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 6/2 (2006), s. 465.

¹⁰ BOA. MKT.NZD. 299-68.

¹¹ BOA. İ.DH. 449-29705; BOA. A.MKT.MHM. 175-10; BOA. A.MKT.NZD. 302-20.

kalmıştır. Söz konusu muhacirlerin, Nogay Tatarlarına mensup Mankır, Pešto ve Komo kabilelerinden oldukları anlaşılmaktadır. Yolculuk esnasında olumsuz hava koşulları nedeniyle kafil, Midye (günümüzde Kiyıköy) kazası civarında yer alan “Yıldız” adlı mevkiye karaya çıkmış ve burada 29 gün boyunca ikamet etmek zorunda kalmıştır.¹² Hükümet 16 Ocak 1860 tarihinde, Midye’de mahsur kalan muhacirleri taşımak üzere Tair-i Bahri adlı vapuru sevk etmiş ve bu vapurun iki gün içerisinde Midye’ye ulaşmasının beklendiği bildirmiştir.¹³ Ancak, 19 Ocak 1860 tarihli bir belgede belirtildiği üzere, Midye’nin küçük bir yerleşim yeri olması nedeniyle muhacirlerin iâşe ve idaresinde ciddi güçlükler yaşandığı, birkaç gün daha kalmaları halinde yerel idarenin tamamen yetersiz duruma düşeceği ifade edilmiştir. Bu nedenle, muhacirlerin bir an önce İstanbul’a nakledilmesi için yeniden gemi talebinde bulunulmuştur.¹⁴

Yukarıda görüldüğü gibi muhacirlerin geldikleri yer İstanbul’dur. Muhacirler İstanbul’a geldikten sonra kendileri için uygun yer bulunmakta ve buradan iskân bölgelerine sevk edilmektedirler. Şubat 1860’ta İstanbul’da bulunan çok sayıda muhacirin sefaletten kurtulması için bir aylığına iskân edilmek üzere Adana, Bursa, Balıkesir, Konya, Ankara, Sivas, Tekfurdağı ve Silivri’ye gönderilerek geçici ve yer olduğu halde kalıcı olarak iskân olunmak üzere sevk olunmaları tasavvur olunmuştur. Bunun için Hüdavendigar mutasarrıfı ile Tekfurdağı ve Gelibolu kaymakamlarına emirname yazılmıştır.¹⁵ 6 Mart 1860 tarihinde Silivri ve Tekfurdağı kaymakamlarına gönderilen yazıda başkentte bulunan muhacirlerden 198 hane 909 nüfus olan Yedsan kabilesi Çorlu taraflarına iskân etmek arzusunda olduğu gelecek baharda icabına bakılmak ve şimdilik Silivri, Tekfurdağı ve Çorlu taraflarında münasip köylere yerleştirilmek üzere bölgeye gönderilmiş olduğu bildirilmiştir. Muhacirlerin gelmesinden sonra hemen uygun han ve ev ile köylere yerleştirilerek kendilerine yardım edilmesi, on beş yaşından yukarı

¹² BOA. A.MKT.NZD. 178-28; Haziran 1860 tarihli belgede Midye sancağının Korfekalibe? Köyünde muhacir iskân edildiği görülmektedir. Ancak bu muhacirlere dair detaylı bilgiye arşivde rastlanılmamıştır. BOA. A.MKT.NZD. 354-73.

¹³ BOA. A.MKT.MHM. 175-63.

¹⁴ BOA. A.MKT.NZD. 301-89.

¹⁵ BOA. MVL. 837-51; BOA. A.MKT.NZD. 304-14.

olanlara ikişer ve aşağı olanlara birer kuruş yemeklik yevmiye bedeli verilmesi buyurulmuştur.¹⁶

Nogay muhacirlerinin Hoca Hüseyin Efendi takımından olan ve İzmit'in Nallı kazasında iskân edilmeleri kararlaştırılan 19 hane, 74 nüfuslu grup, Tekfurdağı sancağında iskân edilmiş akrabalarının yanına nakil ve iskân edilme taleplerini Muhacirin Komisyonu'na iletmiştir. Hafız Paşa, bu durumu Sadaret'e sunduğu yazısında, Tekfurdağı sancağına gönderilen muhacirlerden bazılarının başka bölgelere yöneldiğini ve bu nedenle boşalan yerlere yeni muhacirlerin iskân edilebileceğini belirtmiştir. Tekfurdağı'na nakil talepleri hakkında bir engel bulunmadığını ifade eden Hafız Paşa, Nogay muhacirlerinin bu bölgeye yerleştirilmesinde herhangi bir sakınca olmadığını vurgulamıştır.¹⁷ Bu erken dönem yerleştirmeler, Osmanlı göç yönetiminin sabit ve merkezi bir planla değil, çoğunlukla anlık ihtiyaçlara göre şekillenen bir kriz-idare modeliyle yürütüldüğünü göstermektedir. Yerel idarelerin maddi ve kurumsal yetersizlikleri, merkezi otoritenin hızlı ama çoğu zaman geçici çözümler üretmesine neden olmuştur.

Muhacirin Komisyonu Başkanı Hafız Paşa Sadaret'e sunduğu 12 Mayıs 1860 tarihli bir arzda, Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşı ve Baba-yı Atik Kazası hanedan-ı kadiminden Ömer Bey'in uzun süre müdürlük ve çeşitli hizmetlerde bulunmuş olduğunu, bu süreçte iyi hizmetler sunduğunu ancak son zamanlarda açıkta kaldığını belirtmiştir. Hafız Paşa, Ömer Bey'in Edirne Eyaleti'nde uygun bir memuriyetle değerlendirilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Ayrıca, Ömer Bey'in yakın zamanda kendisine Tekfurdağı civarında 6.000 hanelik muhacir iskânına elverişli bir yer bulunduğuna dair bilgi verdiğini, muhacirlerin bu alana gönderilmesi durumunda kendisine yardımcı olacağına dair taahhütte bulunduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, Hafız Paşa, Ömer Bey'in taltife şayan bir kişi olduğunu ve bu nedenle kayırılmasının uygun olacağını dile getirmiştir.¹⁸

Hükümetin gönderdiği Mayıs 1860 tarihli telgrafta, 6.000 hanelik muhacirin Tekfurdağı'nda iskân edilebileceği haberleri alınmış olsa da Temmuz ayında 200 aileden oluşan yedi sekiz yüz nüfuslu Kırım Ak Mescidli muhacirler Tekfurdağı ve Silivri sancaklarında iskân etmek

¹⁶ BOA. A.MKT.UM. 399-21.

¹⁷ BOA. A.MKT.NZD. 314-59.

¹⁸ BOA. MVL. 838-51.

amacıyla bölgeyi ziyaret etmiştir. Ancak, daha önce gönderilen muhacirlerin henüz iskân edilememiş olması nedeniyle, bölgedeki mevcut iskân kapasitesinin yetersiz olduğu ve yeni gelen muhacirler için yerleşim alanının bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle Kırımlı muhacirlerin başka yerde iskân edilmesi uygun bulunmuştur.¹⁹

Tekfurdağı, yalnızca muhacirlerin iskân edildiği bir bölge olmakla kalmamış, aynı zamanda muhacirlerin deniz yoluyla İstanbul'dan gönderildiklerinde karaya çıktıkları geçici iskân durağı işlevi görmeye devam etmiştir. Örneğin, 1860 Ağustos ayı sonlarına doğru Edirne'ye iskân edilecek olan Kırım ve Karasu muhacirlerinden 317 aile ve 1221 nüfuslu grup, önce Tekfurdağı'na çıkmış ve sonrasında Tekfurdağı üzerinden Edirne'ye yönlendirilmişlerdir.²⁰ Bu muhacirlerin sanat ehli ve tüccar olmaları, Edirne'nin ticari potansiyelini göz önünde bulundurulduğunda, bu bölgeye gönderilmelerinin muhtemel bir nedeni olarak değerlendirilebilir.²¹ Tekfurdağı Kaymakamı'nın 3 Eylül 1860 tarihli maruzunda, Tekfurdağı'na toplam 1.353 muhacirin geldiği ve bu muhacirlerin iskân edilmek üzere Edirne'ye gönderildiği bildirilmiştir. Ardından, 214 muhacirin daha Tekfurdağı'na ulaştığı ve bunların da Edirne'ye sevk edileceği ifade edilmiştir. Bu gelişmeler, muhacirlerin yerleştirilme sürecinin düzenli bir şekilde yönetilmesi amacıyla Sadaret'e bildirilmiştir.²² Muhacirlerin sayısı, zamanla 1700'e yaklaşmıştır. Vapurla İstanbul'dan gelen muhacirler, eşyalarıyla birlikte arabalara ve develere bindirilerek Edirne'ye sevk edilmiştir. Ancak, bu süreçte muhacirlerin nakliye ücretlerinin nasıl karşılanacağına dair bir sorun ortaya çıkmıştır. Tekfurdağı Kaymakamı Esad Bey, muhacirlerin nakliye masraflarının mal sandığından mı yoksa muhacirler tarafından mı karşılanacağı konusunda herhangi bir açıklama yapılmadığını belirterek, Sadaret'ten nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda bilgi talep etmiştir. Sadaret'ten gönderilen yanıtta, öncelikle yerel halktan varlıklı kişilerin muhacirlerin nakliye masraflarını karşılamak için teşvik

¹⁹ BOA. A.MKT.NZD. 318-54.

²⁰ BOA. A.MKT.NZD. 322-68.

²¹ BOA. A.MKT.UM. 423-42.

²² BOA. A.MKT.UM. 424-78.

edilmesi gerektiği, eğer halkın yardımları yeterli olmazsa, eksik kalan meblağın mal sandığından karşılanacağı bildirilmiştir.²³

Muhacir iskânı için kullanılan miri arazilerin yanı sıra çiftlik arazileri de muhacir iskânında kullanılmıştır. Devlete ait bazı çiftlik işletmelerinde tarımsal faaliyetler yapılmamaktaydı ve bu çiftlikler satışa veya müzayedeye çıkarıldığında talep görmemekteydi. Çiftliklerde tarım faaliyetlerini sürdürebilecek uygun iş gücünün eksikliği gidermek amacıyla, bu işletmelere muhacirlerin yerleştirilmesine karar verilmiştir. Geniş ve verimli arazilerde tarımsal üretimin sürekliliğini sağlamak için muhacirlerin iskânı, bu sorunun çözülmesine yönelik bir önlem olarak devreye sokulmuştur.²⁴ Bu doğrultuda Börücek Çiftliği'ne 1859 yılında gelen 170 aile Nogay muhaciri yerleştirilmiş ve ayrıca 110 hanenin daha yerleştirilmesi planlanmıştır.²⁵ 1860 Şubat ayında gönderildiği halde Ağustos sonuna kadar iskân edilemeyen muhacirlerin Veli Meşe civarındaki boş arazilerde iskân edilmelerinin bazı engeller nedeniyle gerçekleşmemiştir. Açıkta kalan muhacirlerin, sefalet içinde yaşamalarının ve geçici masrafların sürekli hale gelmesinin, devletin bütçesi üzerinde ek yükler yaratacağı öngörülerek, muhacirlerin yerleştirilmesinin zorunlu bir adım olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda, muhacirlerin Hayrabolu'daki Börücek çiftliğinde iskân edilmeleri düşünülmüştür. Börücek çiftliği, yıllık 16.000 kuruş karşılığında kiraya verilmekte olup, çiftliğe bağlı Kuru ve Kışla mültezimleri tarafından koyun sahiplerine 12.000 kuruştan 18.000 kuruşa kadar kiralanmaktadır. Ayrıca, çevresindeki köylerdeki harabe köy arazilerinin de ziraat için ücret karşılığında kiraya verilmesi söz konusudur. Börücek Çiftliği'nin muhacirlere tahsis edilmesi halinde, mültezimlerin kiraladığı alanlar için ödenecek bedellerin hazine tarafından karşılanması gerekecektir. Bunun yanı sıra, muhacirlere verilecek öküz, tohumluk ve diğer tarımsal malzemelerin temin edilmesinde çiftliğin mevcut demirbaşlarından faydalanılması mümkün

²³ BOA. A.MKT.UM. 425-49.

²⁴ Habibe Polat, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nin Muhacirleri Devlet Çiftliklerine İskânı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan (2022), s. 1794.

²⁵ Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Göçleri, Yayına Hazırlayanlar: Kemal Gurulkan, Dr. Ali Osman Çınar, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, İstanbul, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, s. 307.

olacaktır. Ayrıca, muhacirlere sağlanan malzemelerin ardından geriye kalan demirbaşların satışa sunulup, elde edilen gelirle gerekli harcamaların karşılanması öngörülmüştür. Çiftlik, mültezimlerin elinde bulunmakta ve hali hazırda oldukça mamur durumda olduğundan, burada iskân edilecek muhacirlerin üç yıl süreyle öşür vergisinden, beş yıl boyunca ise diğer vergilerden muaf tutulmaları kararlaştırılmıştır. Bu düzenleme, muhacirlerin yerleşim süreçlerinin daha verimli ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesini hedeflemiştir.²⁶ Börücek Çiftliği'nde muhacir iskânı için, bölgenin harita ve defterinin düzenlenmesi amacıyla iki mühendis görevlendirilmiştir.²⁷ Bu mühendislerin görevi, çiftliğin mevcut arazisinin haritalarını hazırlayarak, muhacirlerin iskânına uygun bir şekilde yerleşim düzenini oluşturmak ve gerekli tüm kayıtları tutmaktır.²⁸

Muhacirlerin Börücek Çiftliği'nde iskân edilmeleri sürecinde karşılaşılan bir diğer önemli sorun, muhacirlerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak için evlerin inşa edilmesi idi. Bu sorunun çözülmesi için, Sadaret'ten Tekfurdağı Kaymakamı ve Muhacirin Komisyonu Başkanlığı'na yazılan bir yazıda, muhacirlerin evlerinin kış gelmeden önce tamamlanması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, bu süre zarfında muhacirlerin boş durmamaları için rençberlik gibi işlerde çalışarak kendilerine yapılacak yardımların miktarının azaltılması gerektiği ifade edilmiştir. Evlerin inşası için gerekli olan maliyetin, çiftliğin demirbaşlarının satılması sonrasında kalan paradan karşılanması planlanmış, eğer bu miktar yeterli olmazsa, geri kalan eksikliklerin mal sandığından temin edilmesi gerektiği bildirilmiştir.²⁹ Börücek Çiftliği dahilinde Sarı Yar köyündeki evler ile yeni yapılmış olan iki köye ilaveten iskan olunmak üzere 110 hane muhacir gönderilmesi tasavvur olunmuştur. Bu doğrultuda Sarı Yar köyüne 40 hane Kırımlı muhacir gönderilmiş, yeni inşa edilen iki köye ise 70 aile iskân edilmesi planlanmıştır.³⁰ 25 Aralık 1860 tarihli bir gazete haberine göre Börücek Çiftliği'ne iskân edilen muhacir hanesi sayısı 193'tür. Bu muhacirlere

²⁶ BOA. A.MKT.MHM. 193-41; BOA. A.MKT.UM. 423-43; BOA. MAD.d. 8631, lef 19.

²⁷ BOA. A.MKT.NZD. 323-84.

²⁸ BOA. A.MKT.MHM. 196-101.

²⁹ BOA. A.MKT.MHM. 196-101.

³⁰ BOA. A.MKT.NZD. 330-22.

Tekfurdağı kaymakamı, naibi, devlet görevlileri ile halk tarafından nakdî ve aynî yardımlar yapılmıştır.³¹

Eylül ayında farklı farklı dilekçelerde Kırımlı 213 aile ve 829 nüfus Tekfurdağı'nda iskân edilmek için başvuruda bulunmuştur.³² Ekim ayında Nogayların Pešto kabilesinden 4 aile 29 nüfus³³, Yedsan kabilesinden 11 aile 51 nüfus³⁴ Tekfurdağı'nda iskân edilmek istemiştir. Kasım 1860 itibarıyla Tekfurdağı ve Gelibolu sancaklarında iskân edilmek üzere Kırım muhacirlerinden Abdulhakim Efendi kabilesine mensup 185 aile, 785 nüfus Tekfurdağı'na gelmiştir. Yapılan görüşmelerde, Gelibolu'ya 50 aileden fazla muhacirin yerleştirilmemesi kararlaştırılmıştır.³⁵ Bununla birlikte, Tekfurdağı kaymakamı, geriye kalan muhacirler için yeterli alanın bulunmadığını Sadaret'e bildirmiştir. Tekfurdağı kaymakamı, tüm muhacirlerin Gelibolu'ya iskân edilmesinin daha kolay olacağını, çünkü Tekfurdağı halkının o dönemde ekonomik zorluklar yaşadığını ifade etmiştir. Kasım 1860 itibarıyla Tekfurdağı'nda 421 aileye mensup yaklaşık 2.500 kişinin iskân edildiği, ancak kazalarda muhacirler için yeni konut inşa edilmesinin yerel halkı zor duruma sokacağı ve muhacirlerin idaresinin ilerleyen süreçte mal sandıkları kaynaklarına dayanacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Tekfurdağı merkezinde (Nefs-i Tekfurdağı) yalnızca 30 hanenin iskân edilebilmesinin mümkün olduğu ifade edilmiştir.³⁶ Bu gruptan başka Kırım Bahçesaraylı 26 aile 104 nüfus da Tekfurdağı'nda iskân olunmuş olan akrabalarının yanına yerleştirilme talebinde bulunmuştur.³⁷ Bununla birlikte eylül ayında Kırım muhacirlerinden 120 hanenin Vize kazasının köylerinde iskân edilmesi tasavvur olunmuştur.³⁸

Kırım'dan 1861 Şubat'ında Dersaadet'e gelirken havanın muhalefeti nedeniyle Varna'da karaya çıkarak Asakir-i Şahane kışlasında konaklayan

³¹ Ceride-i Havadis, Defa 1019, 11 C 1277 (25 Aralık 1860).

³² Kırım ve Balta İskeleyi'nden 4 aile 24 nüfus BOA. A.MKT.NZD. 325-67; Bahçe Saraylı 123 aile 477 nüfus BOA. A.MKT.NZD. 326-10; Hoca Ömer Efendi takımından 69 aile 245 nüfus BOA. A.MKT.NZD. 327 -21; iki ayrı dilekçeyle Kırım Bahçe Saraylı 17 aile 83 nüfus BOA. A.MKT.NZD. 327-37; 327-38.

³³ BOA. A.MKT.NZD. 327-92.

³⁴ BOA. A.MKT.NZD. 328-29.

³⁵ BOA. A.MKT.MHM. 200-46.

³⁶ BOA.A.MKT.UM. 435-93; A.MKT.MHM. 199-68;

³⁷ BOA. A.MKT.NZD. 333-12; Mehmet Çetinkaya, *Kırım ve Kafkasya'dan Balkanlara Göçler (1860-1865)*, Divan Kitap, İstanbul 2025, s. 68.

³⁸ BOA.A.MKT.MHM. 196-33.

25 aile 130 muhacir hemşerilerinin Tekfurdağı'nda bulunduğunu belirterek kendilerinin de oraya yerleştirilmesini istemiştir.³⁹ Muhacirlerin bu isteği Sadaret'ten Muhacirin Komisyonu'na iletilmiş ve Tekfurdağı'nda yer kalıp kalmamış olmasının komisyonca bilinebileceği bu nedenle muhacirlere verilecek cevabın komisyonca verilmesi istenilmiştir.⁴⁰

Kırım'ın Balta muhacirlerinden İbrahim, 20 Mart 1861 tarihinde Muhacirin Komisyonu'na sunduğu arzuhalde, Tekfurdağı ve civarında o kış iskân edilmiş olmalarına rağmen henüz kendilerine yevmiye verilmediğini ve bu nedenle geçimlerini sağlayamadıklarını belirtmiştir. Ramazan ayı dolayısıyla nafaka verilmesi talebiyle kaymakama başvurduğunu ifade eden İbrahim, kaymakamdan böyle bir emir bulunmadığı cevabını aldığını aktarmıştır. Bu durum üzerine Komisyon'a başvurarak, tarım ve ticaretten geri kalmamak için kendilerine tarla, öküz ve tohum verilmesini, ayrıca evlerinin inşası için yer gösterilmesini talep etmiş; böylelikle ekip biçmeye ve ticaretle uğraşarak kendi geçimlerini sağlayabileceklerini dile getirmiştir.⁴¹ Durum, Muhacirin Komisyonu tarafından Sadaret'e arz edilmiş ve muhacirlerin, tarım aletlerini temin edilinceye kadar ortakçılık yaparak geçimlerini sağlamaları gerektiği belirtilmiştir. Komisyonun önerileri doğrultusunda, Tekfurdağı Kaymakamı Esad Bey'e Sadaret'ten bir yazı gönderilmiş; muhacirlerin iskân işlerinin bir an önce tamamlanması, ayrıca ortakçılık gibi işlerde çalıştırılmak suretiyle geçimlerini temin etmelerine destek olunması istenilmiştir.⁴²

Muhacirler Osmanlı topraklarına ulaştıklarında, kalıcı iskân yerleri belirlenene kadar geçici olarak hanlara, kahvehanelere, mescitlere veya uygun görülen evlere yerleştirilmişlerdir. Ancak bu geçici yerleştirme sürecinde bazı sorunlar da ortaya çıkmıştır. Örneğin Kırım muhacirlerinden 75 aile, Karadeniz'e yakın bölgelerde iskân edilme arzularını dile getirmiş; mevcut iskân planlamasında bu talebe uygun bir yer tahsisi mümkün olmadığından, talepleri kabul edilmemiştir. Bunun üzerine, muhacirler geçici olarak ikamet ettikleri evlerin kira bedellerinin

³⁹ BOA.A.MKT.UM. 454.11.

⁴⁰ BOA. A.MKT.NZD. 347-93; BOA. A.MKT.NZD. 347-64.

⁴¹ BOA. A.MKT.NZD. 346-77.

⁴² BOA. A.MKT.UM. 463-64.

kendilerinden talep edilmesi gibi bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Bu uygulama muhacirler arasında huzursuzluğa yol açmış ve Hoca Veli ile Hacı Mustafa Efendi isimli kişiler, muhacirlerin mağduriyetini dile getirerek doğrudan Sadaret makamına müracaat etmişlerdir.⁴³ Sadaret, yapılan şikâyet üzerine durumu ciddiyetle ele almış ve Tekfurdağı Kaymakamlığı'na gönderdiği yazı ile, şayet muhacirlerden bu şekilde kira talebinde bulunulduğu doğruysa, bu tür uygulamalara derhal son verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Sadaret'in müdahalesi, muhacirlerin devlet koruması altında olduğunu ve henüz iskân edilmeden kendilerine maddi külfet yüklenmesinin devlet politikasıyla bağdaşmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu olay, Osmanlı merkez bürokrasisinin muhacirlerin korunması hususundaki hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda taşra idaresinin muhacirlerin geçici yerleştirilmesi sürecinde karşılaştığı pratik sorunlara merkezi otoritenin nasıl müdahil olduğunu da ortaya koymaktadır.⁴⁴

Muhacirin Komisyonu tarafından yürütülen araştırmalar sonucunda, söz konusu muhacirlerin Rizeli İshak Kaptan'ın idaresindeki bir gemiyle 22 Eylül 1860 tarihinde Haydarpaşa İskelesi'ne ulaştıkları, buradan da 24 Eylül 1860 tarihinde Tekfurdağı'na sevk edildikleri tespit edilmiştir. Bu muhacir grubunun, Kırım'ın Balta bölgesinden geldikleri ve meslekî olarak denizcilik ve kayıkçılık faaliyetleriyle uğraştıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple, Tekfurdağı'nın Karadeniz'e kıyısı bulunan bölgelerine yerleştirilmeyi talep etmişlerdir. Komisyon raporlarında ayrıca, bu muhacirler arasında çiftçilikle uğraşmak isteyenlerin bulunduğu, bunların da geçimlerini sağlayabilmeleri için öküz, tarım aletleri ve ekilecek arazi taleplerinde bulundukları belirtilmiştir. Öte yandan, muhacirlerin bir kısmına Silivri civarında bulunan Köprüce mevki ile Tekfurdağı'na yaklaşık dört saat mesafedeki boş arazilerde iskân olabilecekleri ifade edilmiştir. Bu husus Sadaret makamına resmi yazı ile iletilmiştir.⁴⁵ Bununla birlikte, Tekfurdağı Kaymakamı tarafından Sadaret'e gönderilen telgrafta, muhacirlerden herhangi bir kira bedeli talep edilmediği açık bir şekilde bildirilmiştir. Kaymakam ayrıca, bu

⁴³ BOA. A.MKT.NZD. 352-91.

⁴⁴ BOA. A.MKT.UM. 469-62.

⁴⁵ BOA. A.MKT.NZD. 352-91.

muhacir grubunun Saray kazası sınırları içerisinde iskân edileceklerini ifade etmiştir.⁴⁶

Tekfurdağı Meclisi'nin 30 Mayıs 1861 tarihli Sadaret'e yazmış olduğu bir belgede Tekfurdağı sancağında Mesud, Abdülcélil, Ömer ve Malaş efendiler takımından ve Bahçe Saray halkından 250 hane 931 kişi, Karasu ahalisinden 160 hane 699 nüfus toplam 410 hane, 1630 muhacirin Tekfurdağı sancağında geçici olarak Saray kazasında yerleştirildiği görülmektedir. Bu muhacirlerden 202 hanesi Börücek Çiftliğine iskân olunmuştur.⁴⁷ 5 Mayıs 1861 tarihli bir gazete haberi Börücek Çiftliği'ne 202 hane muhacir iskânını doğrulamakta ve Tekfurdağı'na gönderilen 572 muhacirden 202 hanenin Börücek Çiftliği'ne, 370 hanenin ise Saray kazasına bir saat mesafede bulunan Manika Nehri üzerindeki Murad Köprüsü'nden Karlı Köyü korusuna kadar uzanan geniş araziye yerleştirildiğini belirtmektedir. Bu bölge, arka tarafı ormanlık olan, tarıma ve yerleşime elverişli alanlardan oluşuyordu. Ayrıca Saray kazasında, Türbedere, Güngörmez, Bakacak ve Ayvacık gibi köylerde kırkar hanelik yeni iskânlar planlanmış ve bu yerlerin muhacirlerin tarım ve hayvancılık faaliyetleri için uygun olduğu, muhacir heyetlerince yerinde muayene edilerek uygun bulunduğu belirtilmişti. İskân sürecinin hızlandırılması amacıyla Tekfurdağı Kaymakamı'nın teşvikleriyle yerel halk, 300 ev inşasına yetecek kadar keresteyi kendi rızalarıyla dağlardan ücretsiz olarak kesip taşımayı taahhüt etmişti. Ayrıca dülger yevmiyeleri, memur maaşları ve diğer masrafların da Tekfurdağı eşrafi tarafından gönüllü olarak karşılanacağı, bu yardımların "bir hidmet-i müftehire" (onur verici bir hizmet) olarak değerlendirileceği Tekfurdağı Meclisi tarafından Sadaret'e bildirilmişti.⁴⁸

Muhacirler, kalıcı konutlarının inşası tamamlanana dek hanlarda, evlerde veya mescitlerde geçici olarak barındırılmakla birlikte, bu kısa süreli düzenlemelerin çok sık uzadığı; kimi vakalarda muhacirlerin bir yılı bulan belirsiz bekleyişler yaşadığı görülmektedir. Sözgelimi 23 Haziran 1861 tarihli bir maruzda, Kırım'ın Balta yöresinden gelen ve sayıları 75 aileye ulaşan muhacirlerin vekili İbrahim, Tekfurdağı'na gelişlerinin üzerinden tam bir yıl geçtiğini; bu süre zarfında hem merkezde hem de

⁴⁶ BOA. A.MKT.UM. 470-44.

⁴⁷ BOA. A.MKT.UM. 475-98.

⁴⁸ Ceride-i Havadis, Defa 1038, 24 Şevval 1277 (5 Mayıs 1861).

kasabalarda “misafir” statüsünde konakladıklarını ancak kendilerine hâlâ kalıcı bir yer tahsis edilmediğini belirtmiştir. Üstelik üç kez Köse İlyas mevkiine iskân edilmelerine dair emirname çıkarılmasına rağmen, Tekfurdağı Kaymakamı'nın “Kırım'a avdet edin; Her ne mahalle giderseniz gidin” şeklindeki kesin ret cevabıyla karşılaştıklarını; dolayısıyla hiçbir iskân yerinin kendilerine açılmadığını bildirmiştir. İbrahim, bu ağır bekleyiş ve sürekli belirsizlik hali karşısında Sadaret'e sunduğu arzuhalde, Köse İlyas isimli yerin muhacirlere tahsis edilmesini talep ederek, devletin iskân kurallarına uygun biçimde bir yıllık mağduriyetlerinin giderilmesini istemiştir. Sadaret, İbrahim'in arzuhalini inceleyerek Tekfurdağı Kaymakamlığı'na bir emirname göndermiştir. Emirnamede Köse İlyas mevkiinin gerçekten malikinin bulunmadığı ve boş olduğu teyit edildiği takdirde, derhal muhacirlerin kullanımına tahsis edilmesi ve yerleşimlerinin hızla tamamlanması emredilmiştir.⁴⁹ Tekfurdağı Meclisi, muhacirlerin talep ettiği Köse İlyas mevkiinin gerçekte Meclis-i Vâla üyelerinden Rauf Bey'e ait çiftlik ve mera arazisi olduğunu, dolayısıyla bu bölgenin muhacir iskânına tahsis edilemeyeceğini Sadaret'e bildirmiştir. Alternatif iskân alanı olarak Saray kasabasına bir saat mesafede, Manika Nehri üzerinde “Murad Köprüsü” adıyla bilinen köprü'nün iki yakasında geniş bir arazide 300 konut inşasının sürdürülmekte olduğu; bu muhacir grubunun da söz konusu yerleşime dahil edilebileceği ve Tekfurdağı sancağı sınırları içinde sahipsiz başka bir boş arazinin bulunmadığının muhacirlere ifade edildiği bildirilmiştir.⁵⁰ Buna rağmen muhacirler, meclisin açıklamalarını dikkate almayarak Köse İlyas Çiftliği'nin kendilerine verilmesinde ısrar etmiş; elli-altmış kişilik bir grupla Hükümet Konağı'na gelerek aralıksız taleplerini sürdürmüşlerdir. Meclis, bu ısrar ve yer seçimindeki tıkanıklık nedeniyle, bir sonraki adım olarak Sadaret'ten yönlendirme talep etmek üzere durumu 31 Temmuz 1861 tarihli bir yazı ile ayrıntılı olarak arz etmiştir.⁵¹

⁴⁹ BOA. A.MKT.UM. 482-17.

⁵⁰ Bir başka belgede ev miktarı 400 olarak zikredilmektedir. Bkz. BOA.A.MKT.MHM. 237-17; Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesinin 3 Ekim 1861 tarihli nüshasında da ev miktarının 400 hane olduğu belirtilmiştir. Bkz. Ruzname-i Ceride-i Havadis, Defa 232, 28 Rebiülevvel 1278; 14 Ekim 1861 tarihinde, Takvim-i Vekayi, Ceride-i Havadis ve Tercüman-ı Ahval gibi dönemin önde gelen gazetelerinde yayımlanmak üzere, muhacirler için inşa edilecek binalara yapılan bağış ve yardımların duyurulmasına yönelik bir müzekkere gönderilmiştir. BOA. A.MKT.NZD. 371-99.

⁵¹ BOA. A.MKT.UM. 491-65.

22 Ağustos 1861 tarihinde Sadaret'ten Tekfurdağı Kaymakamına gönderilen bir yazıda, muhacirlerin ısrarla talep ettikleri Rauf Bey Çiftliği'nde iskân edilmelerinin zaruri olmadığı, ancak, muhacirlere alternatif bir yer gösterilmeksizin açıkta bırakılmalarının, onların geldikleri yerlere geri dönmelerine sebebiyet vereceği ifade edilmiştir. Bu durumun önüne geçilmesi amacıyla, muhacirlere uygun bir iskân yerinin bir an evvel tahsis edilerek yerleştirme işlemlerinin ivedilikle tamamlanması emredilmiştir.⁵²

Tekfurdağı Kaymakamı Esad Bey tarafından 10 Ağustos 1861 tarihinde Sadaret'e gönderilen maruzda, Saray kazasında Manika Nehri çevresinde mahalli eşrafın desteğiyle inşa edilmesi planlanan 300 hanelik yerleşim projesine filen başlandığı bildirilmiştir. Ayrıca, Ereğli ve Çorlu kazalarının ileri gelen eşrafı ile meclis üyelerinden ikişer kişinin Saray'a davet edildiği, bu kişilerin nezaretinde bir evin inşasının kaç kuruşa mal olabileceğinin soruşturulup tespit edilmesine girildiği ifade edilmiştir. Maruzun devamında Esad Bey, Saray'da incelemelerde bulunduğu sırada, Ahmet Ağa'nın torunu Nesib Bey ve beraberindeki bazı Ermeniler tarafından kendisinin Sadaret'e şikayet edildiğini ve neticede görevden azledildiğine dair bir haberin kendisine ulaştığını belirtmiştir. Esad Bey, söz konusu haberin doğruluğundan emin olamadığını, bu nedenle Sadaret'ten durumu açıklığa kavuşturacak bir cevap verilmesini talep etmiştir.⁵³ Daha sonra bölge muhacirlere tahsis edilen arazinin tespit edilmesi için bir mühendis istenmiştir.⁵⁴ Bu işe Yüzbaşı Seyyid Salih görevlendirilmiştir.⁵⁵ Manika nehri civarında kurulan köye Aziziye adı verilmiştir.⁵⁶

Nesip Bey, daha sonra Kırım'ın Akmescid muhacirlerinden Hoca Feyzullah, Abdurrahim ve Hanefi Efendiler takımıyla birlikte Gelibolu'ya gelmiş bulunan 120 aileden oluşan 400 nüfusluk bir muhacir grubunun Tekfurdağı'nda Beyaz ve Ahur köylerinde iskân edilmesi işinde görevlendirilmiştir. Bölgeyi iyi tanınması ve vukufiyeti nedeniyle bu göreve uygun görülmüştür. Ancak, boş olduğu zannedilen bu yerlerin

⁵² BOA. A.MKT.MHM. 233-14.

⁵³ BOA. A.MKT.UM. 493-49.

⁵⁴ BOA. A.MKT.NZD. 372-1.

⁵⁵ BOA. A.MKT.UM. 527-29.

⁵⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 129.

gerçekte bazı şahısların tasarrufunda bulunduğu Tekfurdağı hükümeti tarafından bildirilmiştir. Bu gelişme, iskân süreçlerinde arazi tespitinde yaşanan güçlükleri ve yerel idare ile merkez arasında koordinasyon eksikliklerini gözler önüne sermektedir. Ayrıca, sahipsiz olduğu düşünülen arazilerin mevcut mülkiyet durumunun tahkik edilmeden iskân projelerine konu edilmesi, uygulamada çeşitli problemlere yol açmıştır.⁵⁷ 30 Haziran 1861 tarihinde Edirne Valiliği'ne gönderilen bir yazıda, muhacirlerin iskân edilmeyi talep ettikleri bölgelerin yerel idare tarafından dolu olduğu bildirilmişse de yapılan incelemeler neticesinde söz konusu yerlerin boş olduğunun anlaşıldığı ifade edilmiştir. Bu tespit üzerine, ilgili muhacir gruplarının anılan bölgelere yerleştirilmeleri yönünde gerekli emirler verilmiştir.⁵⁸

30 Aralık 1860 tarihinde Kırım'ın Bahçe Saray ve Elmalı bölgelerinden ve Hoca Habibullah takımından 140 aile 500 nüfusun Silivri'de hep birlikte iskân etmek arzusunda olduğu görülmektedir.⁵⁹ İstanbul'a sevk edilmek üzere yola çıkan söz konusu muhacir kafiləsi, kötü hava koşulları nedeniyle Varna'da karaya çıkmak zorunda kalmıştır. Varna'da bir süre bekledikten sonra, Tekfurdağı'nda hemşerilerinin iskân edilmiş olduğunu öğrenen muhacirler, kendilerinin de aynı bölgede yerleştirilmeleri yönünde talepte bulunmuşlardır. Ancak Tekfurdağı'nda muhacir iskânına uygun yeterli yer bulunmadığı gerekçesiyle, bu talepleri kabul edilmemiş ve muhacirlerin Silivri bölgesine yönlendirilerek iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır.⁶⁰ İskân edilmek üzere Silivri'ye gönderilen muhacirlerin Tekfurdağı sancağına bağlı Ereğli kazasında bulunan Yakuplu Çiftliği'nde iskân edilmeleri yönünde bir girişimde bulunulmuştur.⁶¹ Bu doğrultuda, Hoca Habibullah Efendi tarafından bir istida kaleme alınarak muhacirlerin rüsumat (vergiler) ve avâriz-ı sairesi (diğer mali yükümlülükleri) kendi sorumluluklarında olmak kaydıyla söz konusu çiftlikte iskânlarının sağlanması talep edilmiştir. İstida üzerine mesele, Sadaret ile Maliye Nezareti arasında müzakere edilerek değerlendirmeye alınmıştır. Yapılan incelemelerde, Yakuplu Çiftliği'nin 1857 senesinde yıllık 30.500 kuruş bedelle beş

⁵⁷ BOA. A.MKT.NZD. 365-58; BOA.A.MKT.DV. 189-7.

⁵⁸ BOA. A.MKT.MHM.232-33; BOA.A.MKT.UM. 491-16.

⁵⁹ BOA. A.MKT.NZD. 337-59.

⁶⁰ BOA. A.MKT.MHM. 215-42.

⁶¹ BOA. A.MKT.NZD. 357-20.

yıllığına, toplamda 152.500 kuruş üzerinden sabit bedelle ihale edildiği ve mevcut kira süresinin henüz sona ermediği anlaşılmıştır. Devlet makamları, daha önce benzer şekilde muhacirlerin çiftliklere yerleştirildiği uygulamaları göz önünde bulundurarak, bu yeni iskân sürecinin hangi esaslara dayanacağı konusunda birtakım belirsizlikler tespit etmiştir. Öncelikle, çiftlikte mevcut olan demirbaş hayvanların, hububat ve sair zahirelerin miktarlarının tam olarak bilinmediği, dolayısıyla 100 aileden oluşan muhacir topluluğunun toplam nüfusunun ne olduğu, bu muhacirlere çiftlik kaynaklarından hangi miktarlarda tahsisat yapılabileceği ve geriye kalan ürünlerin ne kadarlık bir kısmının satılarak mali bir getiri sağlanabileceği gibi konuların açıklığa kavuşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, çiftliğin tarla, çayır, kışlak ve diğer müstemilâtının durumu ile çiftliğin yıllık bedeli olan 30.500 kuruşun nasıl karşılanabileceği de o dönemde belirginleşmemiştir. Bu nedenlerle, söz konusu meselelerin Meclis-i Muhasebe’de ayrıntılı bir şekilde görüşülmesi, gerekli tahkikat ve tetkikatın yapılarak neticelerin Maliye Nezareti’ne bildirilmesi talep edilmiştir. Bu durum, muhacir iskânında taşra idarelerinin karşılaştığı mülkiyet, kira ve maliyet problemlerinin ne denli karmaşık olduğunu göstermekte; muhacirlerin kalıcı yerleşimlerini sağlamak için hem mali yapının hem de mülkiyet ilişkilerinin dikkatle düzenlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.⁶² 17 Mayıs 1863 tarihli bir belgeden Yakuplu Çiftliği’ne muhacir iskân edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda buraya yerleştirilen muhacirlerin Silivri’ye gönderilen 100 ailenin olması muhtemeldir.⁶³ Muhacir iskânı için düşünülen yerlerden birisi de Çorlu’da Evkaf-ı Hümayun’a mazbut olan Türkenli Çiftliğidir.⁶⁴

Eylül 1861 tarihinde, Kırım muhacirlerinden Hoca Abdülhalim Efendi takımına mensup 36 aileden oluşan 158 nüfusluk bir grup, Tekfurdağı ile Silivri sancakları arasında iskân edilmek üzere Tekfurdağı’na sevk edilmiştir.⁶⁵ Aynı ay içerisinde, Bahçesaraylı Hoca Timurşah Efendi takımına mensup iki aileden oluşan 11 kişilik küçük bir muhacir grubu da iskân edilmek üzere Tekfurdağı’na ulaşmıştır.⁶⁶ Öte yandan, Ekim

⁶² BOA. A.MKT.MHM. 232-19; BOA. A.MKT.NZD. 363-13.

⁶³ BOA. A.MKT.MHM. 263-62.

⁶⁴ BOA. A.MKT.NZD. 406-16.

⁶⁵ BOA. A.MKT.MHM. 234-53.

⁶⁶ BOA. A.MKT.MHM. 234-33.

1861'de Kırım muhacirlerinden 16 aile ve 50 kişiden oluşan bir başka grup, Tekfurdağı'nda daha önce iskân edilmiş olan akrabalarının yanına yerleşme arzusunda olduklarını bildirerek Tekfurdağı'na gönderilmiştir.⁶⁷

1863'te iskân edilmek üzere bekleyen muhacirlere yapılan yardımlar düzenli bir şekilde kayıt altına alındığından bu tarihte ne kadar muhacirin nerede kalıcı ve geçici surette iskân edildiği tespit edilebilmektedir. Bu doğrultuda Ekim 1863 tarihinde Tekfurdağı Sancağı dahilindeki muhacirlerin nüfusları ve bulundukları yerler şöyledir:⁶⁸

Köken ve Cemaat	Bulundukları Yer	Nüfus
Kırım Bahçesaray	Bergos	41
Nogay	Börücek	185
Kırım(Süleyman Hoca)	Çorlu	25
Kırım (Ömer Hoca)	Çorlu	34
Kırım (İslam Hoca)	Çorlu	28
Kırım(Süleyman Hoca)	Çorlu	34
Kırım (Damak Kabilesi)	Çorlu	22
Kırım (Hoca Süleyman)	Çorlu	1
Kırım	Ereğli (Yakuplu Çiftliği)	147
Kırım	Hayrabolu	67
Kırım	Hayrabolu	30
Kırım	Hayrabolu (Evren Bey)	22
Kırım	Hayrabolu(Emir Yakup Köyü)	37
Kırım (Reşid Hoca)	Manika	25
Kırım (Celal Hoca)	Manika	43
Kırım (Kamil Hoca)	Manika	39
Kırım (Ebusuud Hoca)	Manika	93
Kırım (Abdülcelil Hoca)	Manika	83
Kırım (Bekir Hoca)	Manika	110
Kırım (Aşir Hoca)	Manika	104
Kırım (İslam Hoca)	Manika	331
Kırım (Celil Hoca)	Manika	75

⁶⁷ BOA. A.MKT.UM. 514-70.

⁶⁸ BOA. C.DH. 17-837.

Kırım(Abdülcélal)	Manika	43
Kırım	Manika	17
Kırım (Süleyman Hoca)	Manika	168
Karasu ve Bahçesaray	Tekfurdağı	143 ⁶⁹
Kırım	Vize	52
Toplam	--	1.999

1863 yılına ait yerleşim verilerine göre, Tekfurdağı sancağı sınırları içerisinde toplamda 1.999 muhacir iskân edilmiştir. Bu nüfusun önemli bir kısmı, tarımsal üretime elverişli arazilere sahip olan Manika Nehri civarına yönlendirilmiş olup, burada 1.131 kişi yerleştirilmiştir. Diğer yerleşim birimlerine bakıldığında, 185 muhacirin Börücek Çiftliğine, 156'sının Hayrabolu'ya, 147'sinin Ereğli (Yakuplu Köyü)'ne, 144'ünün Çorlu'ya, 143'ünün Tekfurdağı merkezine, 52'sinin Vize'ye ve 41'inin Bergos'a yerleştirildiği görülmektedir. Devlet, bir yandan Kırımlı muhacirlerin iskânı süreciyle meşgulken, diğer yandan 24 Mayıs 1864 tarihinde Rusya'nın Çerkes muhacirler için aldığı sürgün kararı doğrultusunda Osmanlı topraklarına yoğun bir göç dalgası yönelmiştir. Her ne kadar bu sürgün kararından önce Kafkasyalı muhacirlerin Osmanlı topraklarına girişleri başlamış olsa da karar sonrasında göçmen sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Özellikle Karadeniz kıyısındaki Trabzon, Samsun, Sinop ve Batum gibi liman şehirleri, muhacirlerin Osmanlı topraklarındaki ilk durakları haline gelmiş; ancak bu şehirlerdeki iskân kapasitesinin kısa sürede dolması nedeniyle, muhacirlerin buradan Anadolu'nun ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerine sevkı zaruri hâle gelmiştir. Bu çerçevede muhacir sevk edilen bölgelerden biri de Tekfurdağı olmuş,

⁶⁹ Muhacir ailelerinin reisleri ve ailelerin nüfus sayısı şöyledir: Ali bin Muhterem 4; Mehmed bin Osman 3; Murad bin Ebusuud 2; Muradşah bin Abdullah 2; Kasab Mehmed bin Osman 3; Arslan bin Çoban 4; Abdusseyyid bin Mehmed 4; Celal bin Bekir 3; Abdulgaffar bin Kurt Ali 2; İlyas bin Mahmud 4; Abdullah bin Kurti 3; Timurşah bin İslam 4; Seyyid Mehmed bin Seyyid Ali 2; Abdurrahman bin Ömer 2; İsmet bin Mahmud 3; Abdulgaffar bin Ömer; Seyyid Halil bin Abdullah 4; Nasrullah bin Kurt Ali 4; Abdalzayid bin Kurt Ali 3; Osman Efendi 4; Osman bin Ali 5; Aşir bin Hüseyin 4; Memiş bin Salih 2; Abdülbari bin Polat 2; Arif bin Ebusuud 5; Hüseyin bin Salih 3; Seyyid Osman bin Seyyid Ali 3; Ahmed bin Murad Şah 2; Seyyid İbrahim bin Hayreddin 4; Ahmed bin Akageldi 4; Mehmed bin Salih 4; Zekeriya bin Settar 5; Emin bin Settar 4; Abdullah bin Abdullah 4; Murad Şah bin Tokdar 4; Hacı Ali karındaşı İbrahim 1; Aylemay? Bin Murad Hasıl 8; Şahtimur 2; Abdülfettah bin Hamza 4; Ahmed Şah bin Mahmud 3; Selamet bin Mahmud 2; Dul İzzet bin Matun 1; Abdullah bin Ömer 3. Bkz. BOA. C.DH. 17-837, lef 9.

bölge mevcut iskân politikaları doğrultusunda yeni yerleşimlere açılmıştır.

Tekfurdağı sancağına ilk olarak Çerkes muhacirlerinden Hacı Kerandok, İbrahim ve İlyas beyler kabilelerinin Müsellem ve Mandıra meralarına iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. Samsun'a gelen 3.000 küsür muhacir Mecidiye Vapuru ve iki yelken gemisine bindirilerek İstanbul'a oradan da Tekfurdağı'na gönderilmiştir.⁷⁰ Normal şartlarda muhacirlerin yalnızca yarısı "fakir" kabul edilerek kendilerine yevmiye tahsis edilmekteyken, Tekfurdağı'na sevk edilen muhacirlerin son derece yoksul olmaları nedeniyle, bu uygulamanın istisnai olarak genişletilmesi Tekfurdağı Meclisi tarafından Sadaret'ten talep edilmiştir. Meclis, söz konusu muhacirlerin içerisinde bulundukları zor durumu vurgulayarak, onların "canlar dayanmayacak bir sûrette bir hâl-i üryan ve sergerdaniyeye düşmüş olduklarını"⁷¹ ifade etmiş; bu nedenle tayinat (gıda ve maddi yardım) ödeneğinin muhacirlerin tamamına şamil kılınmasını istemiştir.⁷² Ancak muhacirlere verilecek olan tayinatın artırılması diğerleri için de aynısının yapılmasını gerektireceğinden kabul edilmemiştir.⁷³

Hükümetin yayınladığı 9 Aralık 1864 tarihli emirnameye göre, Osmanlı topraklarına aniden büyük sayıda muhacirin intikali nedeniyle, devlet hazinesinden ciddi miktarda harcama yapıldığı belirtilmektedir. Buna rağmen, muhacirlerin mağduriyet yaşamamaları için tedbirler alınmış; gelen muhacirlerin yarısı "zengin" kabul edilerek onlara sadece yarım kıyie ekmek tahsis edilmiş, diğer yarısına ise günlük yevmiye ile destek sağlanmıştır. Emirnamede özellikle Çerkes muhacirlerin durumu üzerinde durulmakta, Kırım muhacirleri gibi emlak ve mallarını satamadan Osmanlı topraklarına sığınmaları nedeniyle ciddi bir yoksulluk içinde bulundukları ifade edilmektedir. Bu bağlamda, muhacirlerin iskân işlerinin süratle tamamlanması gerektiği vurgulanmış, muhacirlerin geldiği yıl içinde topraklardan mahsul almalarının sağlanması ve böylece kendilerine verilen günlük iâşenin kesilmesi gerektiği bildirilmiştir. Ancak iki yıl önce sevk edilen

⁷⁰ BOA. A.MKT.MHM. 307-99.

⁷¹ "Canlar dayanamayacak bir şekilde, çıplak ve şaşkın bir hâle düşmüş olduklarını".

⁷² BOA. A.MKT.MHM. 311-18; BOA. A.MKT.MHM. 313-30.

⁷³ BOA. MVL. 1005-82; BOA. MVL. 1002-33.

muhacirlerden bir kısmının hâlâ iskân edilmediği ve bu kişilere yevmiye verilmeye devam edildiği, bunun da hem devlet hazinesine uzun vadeli bir yük getirdiği hem de muhacirlerin sefalet içinde yaşamalarına sebebiyet verdiği ifade edilmiştir. Ayrıca bazı bölgelerde mali imkânsızlıklar nedeniyle muhacirlerin ihtiyaç duyduğu öküz ve diğer tarımsal gereçlerin temininde ciddi güçlükler yaşandığı belirtilmiştir. Bu durumu aşmak için, iskân edilen muhacirlerin tarla ve arazilerinin, çevredeki köy halkı teşvik edilerek sürülmesi ve bu sayede arazilerin ekilerek aynı yıl içerisinde mahsul alınmasının mümkün olacağı değerlendirilmiştir. Emirname, on yaşına kadar olan çocuklara günlük yüz dirhem yevmiye verilmesini, on yaşını aşanlara ise yarımşar kıyye ekmek tahsis edilmesini öngörmektedir. Son olarak, muhacirlerin mahsul elde edememelerine sebebiyle kendilerine yevmiye verilmeye devam edilmesi halinde, bu duruma sebebiyet veren idarecilerin teftiş ettirilip haklarında gerekli işlemlerin yapılacağı açıkça bildirilmiştir.⁷⁴ 1864 senesi itibarıyla Tekfurdağı Sancağı'na Çerkes muhacirlerin yerleştirilmesine devam edilmiştir.

Yerleşemeyenlerin Sesi: Yeniden İskân Talepleri

Göç ağları analizi, bireylerin ve grupların göç kararlarını yalnızca ekonomik ya da politik faktörlerle değil, aynı zamanda önceden göç etmiş akraba, hemşehri ve cemaat bağları üzerinden şekillendirdiğini ileri sürer.⁷⁵ Bu bağlamda Osmanlı muhacir iskân politikaları incelendiğinde, özellikle Kırım'dan gelen muhacirlerin iskânında, önceden yerleştirilen toplulukların yanına ya da yakınına yeni grupların yönlendirilmesi dikkat çekicidir. Akrabalık, etnik köken, dinî-mezhebî aidiyet ve hatta aynı köy ya da bölgeden gelmiş olma durumu, muhacirlerin birlikte iskân edilme taleplerini güçlendirmiştir. Arzuhallerde sıkça rastlanan bu talepler, sadece sosyal dayanışma ihtiyacına değil, aynı zamanda yeni yerleşim yerlerinde topluluk olarak hayatta kalma stratejilerine de işaret eder.

Osmanlı'nın muhacir iskân politikası kapsamında dikkate aldığı temel ilkelerden biri, muhacir ailelerinin bir arada tutulmasıydı. Ancak

⁷⁴ BOA. MVL. 1002-33, lef 5.

⁷⁵ Douglas S. Massey, Joaquín Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino ve J. Edward Taylor, "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, C. 19/3 (1993), 448-449.

uygulamada zaman zaman aynı aile fertlerinin farklı bölgelere yerleştirildiği ve bu durumun ailelerin birbirinden kopmasına yol açtığı görülmektedir. Bu tür durumların önüne geçmek amacıyla, yerel görevlilerden anne, baba, evlat, kardeş gibi yakın akrabaların birbirinden ayrılmış olup olmadığının tespit edilmesi ve gerekli düzeltmelerin yapılması istenmiştir. Devlet, zaman zaman bu talepleri kabul ederek iskân sürecini kolaylaştırmayı amaçlamışsa da bazı durumlarda tarımsal verimlilik, arazi müsaitliği veya güvenlik gibi gerekçelerle farklı bölgelere yönlendirme yoluna gitmiştir. Bu uygulamaya dair somut örneklerden biri, Nogay muhacirlerinin Yedsan kabilesine mensup altmış ailenin 1860 yılında Kırım'dan İstanbul'a göç etmesiyle ilgilidir. Bu muhacirler daha sonra Dobruca Ovası'na sevk edilmişlerdir. Ancak aynı kabileye mensup 180 ailenin daha İstanbul'a göç etmesiyle birlikte, ilk göç eden muhacirler akrabalarının yanına yerleştirilmek istediklerini beyan etmişlerdir. Buna rağmen bu talepleri kabul edilmeyerek, Tekfurdağı sancağına bağlı Hayrabolu kazasına yerleştirilmişlerdir. Bu gelişme üzerine muhacirlerden Mirza, İsa Gazi ve Ebubekir, hükümete sundukları arzda, kabilelerinden bir kısmının Tekfurdağı'na iskân edildiğini, kendilerine ise ailelerinin yanında iskân edileceklerinin önceden vaat edildiğini belirtmişlerdir. Arzlarında ayrıca, Hayrabolu'da kız kardeşleri, amcaları ve diğer akrabalarının bulunduğunu ifade ederek, kendilerinin de aynı bölgeye yerleştirilmelerini talep etmişlerdir.⁷⁶

Bir diğer örnekte, Kırım muhacirlerinden 25 aileye mensup 135 kişi, Bahçesaray'dan doğrudan Varna'ya gitmiş olmalarına rağmen, akrabalarının ve soydaşlarının Tekfurdağı'nda iskân edilmiş olması nedeniyle kendilerinin de aynı bölgede iskân edilmelerini talep etmiştir. Bu amaçla, muhacir vekilleri Abdülcélil, Selahaddin ve Abdışah isimli üç kişi İstanbul'a gelerek Muhacirin Komisyonu'na arzuhal sunmuşlardır. Komisyon, ilk aşamada bu talebe olumlu yaklaşmışsa da söz konusu muhacirler Dersaadet'e ulaştıklarında Tekfurdağı'na gitmelerine izin verilmemiştir. Bunun üzerine, adı geçen üç kişi 21 Nisan 1861 tarihinde Sadaret'e bir arzuhal sunarak, Tekfurdağı'na yerleşmelerine müsaade edilmesini talep etmiştir.⁷⁷ Muhacirlerin bu talebi Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmiş, Tekfurdağı Meclisi ve Muhacirin Komisyonu ile

⁷⁶ Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 166.

⁷⁷ BOA. MVL. 368-35.

yapılan görüşmeler sonucunda değerlendirilmiştir. Muhacirlerin sayısının az olması ve Tekfurdağı civarında metruk durumda bulunan birkaç köyün mevcut olması dolayısıyla, söz konusu talep uygun bulunmuştur. 28 Nisan 1861’de Tekfurdağı Kaymakamı’na Sadaret tarafından bir yazı gönderilerek, muhacirlerin iskân işlemlerine önem verilmesi ve gerekli düzenlemelerin titizlikle yerine getirilmesi istenmiştir.⁷⁸ Bu gelişme, muhacir taleplerinin merkezi idare tarafından dikkatle takip edildiğini ve bürokratik süreçlerin, özellikle muhacirlerin iskânı gibi aciliyet arz eden meselelerde oldukça hızlı işletilebildiğini göstermektedir. Nitekim Kırım muhacirlerine dair talepler, sadece bir hafta içerisinde değerlendirilmiş ve olumlu yönde karara bağlanmıştır. Söz konusu süreç, hem merkezi yönetimin muhacir politikalarına verdiği önemi hem de yerel idarelerin bu politikalara uyum sağlama konusundaki yükümlülüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Tekfurdağı özelinde yürütülen iskân faaliyetleri, Osmanlı Devleti’nin göçmen nüfusun yerleşimini bir an önce tamamlayarak hem muhacirlerin mağduriyetlerini gidermeyi hem de bölgesel demografik ve ekonomik dengeyi yeniden tesis etmeyi amaçladığını göstermektedir. Muhacirlerin taleplerinin süratle karşılık bulması, ayrıca dönemin devlet anlayışında sosyal huzurun korunması ve yeni gelen nüfusun üretici bir sınıfa dönüştürülmesi yönünde gösterilen çabanın somut bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Özellikle tarımsal üretime katılımın teşvik edilmesi, iskân edilen muhacirlerin bölge ekonomisine kısa sürede entegre edilmesi hedeflenmiş; böylece hem yerel halkın üzerindeki ekonomik yük hafifletilmek hem de muhacirlerin kendi geçimlerini sağlayabilecekleri bir düzen kurulmak istenmiştir.

16 Mayıs 1861 tarihli belgede, Tekfurdağı’nda geçici olarak yerleştirilmiş bulunan muhacirlerden bazı grupların, akrabalarının ikamet etmekte olduğu bölgelere nakil talebinde bulundukları görülmektedir. Buna göre, 8 hane Edirne’ye, 12 hane Varna’ya ve 9 hane ise Mecidiye sancağında Dobruca bölgesine yerleşme isteğini dile getirmiştir. Merkezî idare tarafından Tekfurdağı Kaymakamlığı’na gönderilen talimatta, muhacirlerin bu taleplerinin olumlu karşılandığı bildirilmiş ve söz konusu ailelerin yeni iskân mahallerine sevk edilmeleri sürecinde kendilerine her türlü desteğin sağlanması gerektiği ifade

⁷⁸ BOA. A.MKT.UM. 468-70.

edilmiştir.⁷⁹ Benzer şekilde iskân edilmek üzere Silivri'ye gönderilen Kırım'ın Or Kapı muhacirlerinden Hoca Hanefi ve Abdülkadir efendiler takımından 50 hane 180 nüfus hemşerilerinin Yozgat'ta bulunduğu gerekçesiyle kendilerinin de orada iskânını talep etmiştir.⁸⁰ Yapılan görüşmeler sonucunda muhacirlerin gitmesine izin verilmiştir. Bu karar, Osmanlı yönetiminin, muhacirlerin sosyal uyumlarını kolaylaştırmak amacıyla, aile ve akraba bağlarını gözetererek iskân politikalarını esnek bir şekilde uyguladığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Böylelikle hem muhacirlerin yeni hayatlarına daha hızlı uyum sağlamaları sağlanmakta, hem de mevcut toplumsal yapının dengesi korunmaya çalışılmaktadır.

Or Kapısı muhacirlerinden Hoca Abdülhalim Efendi takımı mensubu 30 aile (227 kişi), öncelikle Tekfurdağı'na sevk edilmiş; ancak akrabalarının bulunduğu Vidin sancağına bağlı Niğbolu ve Lofça kazalarında iskân edilmek üzere talepte bulunmuştur. Sadaret ve Muhacirin Komisyonu bu isteği uygun bularak Tekfurdağı Kaymakamlığı'na resmi yazı ile bildirmiş; muhacirlerin söz konusu kazalara sevklerinin kolaylaştırılması ve gerekli lojistik desteğin sağlanması talimatını iletmiştir.⁸¹

Tekfurdağı'ndan gidenler olduğu gibi akrabalarının burada iskân ettiğini belirterek Tekfurdağı sancağı dahilinde iskân edilme talebinde olanlar da olmuştur. Kırım muhacirlerinden Hoca Kamil Efendi takımından 19 hane 77 nüfus Tekfurdağı sancağında iskan ettirilmiş olan akraba ve taallukatları yanında iskanlarını istemişlerdir.⁸² Bir diğer örnekte, Kırım'ın Bahçesaray muhacirlerinden Elhacc Mücteba tarafından Sadaret'e sunulan arzuhal dikkat çekicidir. Elhacc Mücteba, eylül ayının ortalarında İstanbul'a ulaştıklarını, ancak üzerinden yirmi gün geçmesine rağmen hâlâ Sultanahmet Camii'nin avlusunda kurulu çadırlarda barınmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir. Arzuhalinde ayrıca, ailesinin diğer fertlerinin (anne, baba ve kardeşleri) Kaza-i Erbaa dâhilinde bulunan İzzeddin, Bahşayış, Papas Bergos ve Şamlar isimli çiftlik-i hümayunlarda iskân edildiklerini ifade ederek, kendisinin de bu

⁷⁹ BOA. A.MKT.MHM. 219-91.

⁸⁰ BOA. A.MKT.MHM. 217-86.

⁸¹ BOA. A.MKT.MHM. 221-90.

⁸² BOA. A.MKT.MHM. 222-93.

bölgelerden birinde iskân edilmesini talep etmiştir. Ancak yapılan incelemeler sonucunda, Elhacc Mücteba'nın talep ettiği çiftliklerde boş yer bulunmadığı anlaşılmış; bu sebeple, kendisinin ve yanındaki muhacirlerin Tekfurdağı'na sevk edilerek orada iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır.⁸³

Siroz merkezinde bulunan muhacirlerin iskânı için gerekli özen gösterilmiş olmasına rağmen, muhacirler çeşitli bahaneler ileri sürerek yerleşmeyi reddetmiş ve vakit geçirmeye devam etmişlerdir. Kendilerine, her türlü teşvik ve kolaylık sağlanarak bu defa mutlaka iskân edilmeleri gerektiği açıkça bildirildiğinde, muhacirler İstanbul'a bir temsilci göndererek Tekfurdağı tarafında bulunan hemşerilerinin yanına yerleşmek istediklerini bildirmişlerdir. Ayrıca, başka bir yerde kalmayacaklarını, hükümet tarafından engellenmeleri halinde çocuklarını geride bırakıp firar ederek hemşerilerinin bulunduğu yere gideceklerini beyan etmişlerdir. Muhacirlerin bulundukları yerlerden ayrılmasının diğer muhacirleri de etkileyerek toplu bir hareket başlatabileceği nedeniyle bu muhacirlerin bulundukları yerlerden serbestçe ayrılmasına kesinlikle izin verilmemesi gerektiği Siroz Kaymakamına belirtilmiştir. Şayet muhacirlerin mevcut yerlerde kalmalarına, iklim koşulları gibi sağlık gerekçeleriyle haklı bir mazuriyet durumu gerçekten tespit edilirse, bulundukları liva veya eyalet dâhilinde daha havadar ve uygun bir mahalde iskân edilmeleri uygun görülmüştür. Ancak, muhacirlerin bu ısrarlarının yalnızca keyfi sebeplerle yapıldığı anlaşılsa, kesinlikle direnişlerine müsamaha gösterilmemesi ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiği, Muhacirin Komisyonu Başkanlığı tarafından Sadaret'e bildirilmiştir.⁸⁴ Bu olay, daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, Osmanlı muhacir siyasetinin taşıdığı merkezîyetçi eğilimlerin pratikte nasıl sınındığını da göstermektedir. Devlet, 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Kırım ve Kafkas göçleriyle artan yoğun muhacir akını karşısında merkezi bir iskân politikası geliştirerek, muhacirleri belirlenen bölgelere dağıtmayı ve bu suretle yeni nüfus dengeleri oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak yerel düzeyde uygulamaya geçildiğinde, muhacirlerin devletin tayin ettiği iskân bölgelerine rıza göstermemeleri ve kendi sosyal ağlarına, hemşeri topluluklarına bağlı

⁸³ BOA. A.MKT.NZD. 457-1.

⁸⁴ BOA. A.MKT.MHM. 237-31.

kalma arzuları, merkezi düzenlemelerin etkinliğini ciddi biçimde sarsmıştır. Siroz örneğinde görüldüğü gibi, muhacirler hemşerileriyle birlikte yaşamakta ısrar etmiş, hatta hükümetin emrine karşı gelme pahasına bu arzularından vazgeçmemişlerdir.

Özellikle göçmen gruplar arasında güçlü bir hemşeri dayanışmasının varlığı, devletin bireyi merkeze alan iskân politikaları ile topluluk temelli geleneksel aidiyet yapıları arasında bir gerilim doğurmuştur. Kendi akrabaları, köylüleri veya bölge halkı ile birlikte iskân olmak isteyen muhacirler, devletin idealize ettiği homojenleştirici iskân modeline fiilen direnmişlerdir. Bu direniş, yalnızca bir yerleşim tercihindense ibaret olmayıp, muhacirler açısından kimliklerini, güvenliklerini ve ekonomik dayanışmalarını koruma meselesi olarak da algılanmıştır. Öte yandan Osmanlı yönetimi, muhacir iskânı sürecinde böyle kitlesel hareketlerin yalnızca yerel idari aksaklıklara yol açmakla kalmayıp, devlet otoritesinin sorgulanmasına da neden olabileceğini bilmekteydi. Bu nedenle muhacirlerin keyfi tercihlerinin önüne geçilmesi, iskân edilen yerlerde kalmalarının sağlanması ve gerektiğinde zor kullanılması gibi yöntemler benimsenmiştir. Ancak bu yaklaşım, muhacirlerin gönülsüzlüğü ve yer değiştirme istekleri karşısında devletin sahadaki gücünün her zaman mutlak olmadığını da ortaya koymuştur. Siroz'daki muhacirler gibi, başka bölgelerde de iskâna karşı direnen muhacir grupları, devletin iskân planlarının uygulanmasında sürekli bir müzakere ve zaman zaman da kriz yönetimi ihtiyacı doğurmuştur.

Tekfurdağı'nın sınır komşusu olan Biga'ya iskân edilen Çeçen muhacirleri arasında, yerleşim sürecinin üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen memleketlerine geri dönmek isteyenler olmuştur. Bu bağlamda, bazı muhacirler devletten dönüş izni talep etmişlerdir. 28 Nisan 1861 tarihli telgrafında Biga Mutasarrıfı Hasan, Çeçen muhacirlerinden Süleyman Bey ve İlyas'ın aileleriyle birlikte memleketlerine dönme konusunda ısrarcı olduklarını Sadaret'e bildirmiştir. Ancak Osmanlı yönetimi, bu tür talepleri doğrudan kabul etmek yerine muhacirlerin durumunu ayrıntılı bir şekilde incelemeyi tercih etmiştir. Nitekim, Sadaret'ten mutasarrıfa gönderilen cevapta, ilgili muhacirlerin ne zaman iskân edildiklerinin, kendilerine herhangi bir yardım yapıp yapılmadığının ve geri dönme konusundaki ısrarlarının

nedenlerinin araştırılarak bildirilmesi istenmiştir.⁸⁵ 6 Mayıs 1861 tarihli telgrafında Biga Mutasarrıfı Hasan Paşa, Çeçen muhacirlerinden Süleyman Bey ve İlyas'ın memleketlerine geri dönme taleplerinin ardındaki sebepleri açıklamıştır. Paşa, Süleyman'ın ailesinin çoğunluğunun Çeçenistan'da bulunduğunu ve İlyas ile arkadaşlarının da İzmir'den dönen muhacirler arasında akrabaları bulunduğundan, geri dönme taleplerinin bu ailevi bağlarla ilgili olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Paşa, söz konusu muhacirlere her türlü teşvik ve yardımların yapıldığını, ancak buna rağmen taleplerinde ısrarcı olduklarını bildirmiştir. Sadaret'ten Hasan Paşa'ya gönderilen cevabi yazıda, geri dönme talebinde bulunan Çeçen muhacirlerinin iskân işlemlerinin düzenli bir şekilde yapılabilmesi için bulundukları yere bir özel görevli tayin edilmesi istenmiştir. Bu görevlendirilen kişinin, muhacirlerin iskânını denetleyip sürecin düzgün bir şekilde ilerlemesini sağlaması beklenmiştir. Ayrıca, iskân işlemlerinde ihmal veya gecikme yaşanması durumunda, sorumlu olan memurların cezai sorumluluk taşıyacakları beyan edilmiştir.⁸⁶

Ülke genelindeki muhacirlerin çoğunun izinsiz olarak İstanbul'a gittiği görülmektedir. Nitekim, 19 Temmuz 1861 tarihli emirname, muhacirlerin sadece taşrada değil, aynı zamanda merkezî idareyle doğrudan temas kurma çabalarının da önemli bir sorun haline geldiğini göstermektedir. Rumeli ve Anadolu'da iskân edilen muhacirlerin bir kısmının çeşitli taleplerle İstanbul'a tezkiresiz şekilde gitmeleri, devletin düzenini bozucu bir durum olarak değerlendirilmiştir. Özellikle bazı "müfsit" kişilerin diğer muhacirleri tahrik ederek bu hareketi yaygınlaştırması hem taşradaki otorite boşluklarına hem de merkezî yönetimin bu tür başvurularla uğraşmak zorunda kalmasına neden olmuştur. Bunun üzerine vilayetlere gönderilen emirnamede, sadece muhacirlerin değil, halkın da tezkiresiz hiçbir yere gidip gelmemesi sıkı şekilde emredilmiştir. Muhacirlerden gerçekten başkente gitmesi gerekenler için ise prosedür belirlenmiştir: önce durumun yerel göç komisyonuna bildirilmesi, ardından Babıâli'ye yazı yazılarak alınacak cevaba göre hareket edilmesi istenmiştir. Bu uygulama, Osmanlı taşra-muhacir ilişkilerinde hem göçmenlerin merkeze doğrudan ulaşma

⁸⁵ BOA. A.MKT.MHM. 217-63.

⁸⁶ BOA. A.MKT.UM. 471-26.

arzusu hem de devletin bu talebi bürokratik bir sürece bağlayarak kontrol altına alma çabasından kaynaklanmaktadır.⁸⁷

İktiza eden yerlere gönderilen bir yazıda muhacirlerin bir kısmının kendilerine taahhüt edilen yardım ve imkânlara “matlubları vechle” yani beklendiği şekilde ulaşamamaları, bazılarının ise iskânda “muhteliten” yani karışık olarak yerleştirilmek istenmelerine karşı çıktıkları belirtilmiştir. Aynı zamanda birçok muhacir, kendilerine vadedilen hane, arazi ve tarım için gerekli araç-gereçleri temin edememiştir. Bu durum, muhacirlerin bir kısmının Osmanlı topraklarında kalıcı bir yerleşim sağlayamayıp, eski vatanlarına (vatan-ı aslilerine) geri dönme arzusunu doğurmuş ve bu amaçla İstanbul'a ve sahil bölgelerine yönelmişlerdir. Durumu kontrol altına almak isteyen devlet, özel bir talimatname kaleme alarak, muhacirlerin yeniden geldikleri mahallere gönderilmelerini ve burada hane inşası ile tarımsal faaliyetler için gerekli harcamaların karşılanmasını kararlaştırmıştır. Fakat buna rağmen, bir kısım muhacir tekrar İstanbul'a dönerek, yerleştirildikleri yerlerde iskân işlemlerinin henüz tamamlanmadığını, kendilerine taahhüt edilen yardımların ulaşmadığını ve mevcut mal varlıklarını tüketmeleri sebebiyle zaruret içinde olduklarını beyan etmişlerdir. Devlet ise onlara geri dönmeleri için yeni imkanlar sunmak, masraflarını karşılamak gibi önlemlerle hem kendi otoritesini pekiştirmeye hem de kamu düzenini korumaya çalışmıştır.⁸⁸

Devletin ve Halkın Eli: Muhacirlere Sunulan Yardımlar

Osmanlı Devleti tarafından 12 Şubat 1856 tarihinde yayımlanan Muhacirin Nizamnamesi ile, göçmen politikasına dair temel ilkeleri uluslararası kamuoyuna duyurmuş ve kendi topraklarına kabul edeceği muhacir profiline dair beklentilerini ortaya koymuştur. Bu düzenleme ile Osmanlı topraklarına gelen muhacirlere, herhangi bir bedel talep edilmeksizin devlet arazilerinden toprak tahsis edileceği, ayrıca belirli bir süre boyunca vergi ve askerlik mükellefiyetinden muaf tutulacakları belirtilmiştir. Ancak tahsis edilen arazilerin yirmi yıl boyunca satılması yasaklanmış, böylece göçmenlerin iskân bölgelerinde kalıcılık

⁸⁷ BOA. A.MKT.UM. 493-62.

⁸⁸ BOA. A.MKT.MHM. 231-60; Zühal Koç, *Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2017, 76

göstermeleri amaçlanmıştır.⁸⁹ Nizamnamede öngörülen ideal muhacir tipi; belirli bir ekonomik düzeye sahip, devlete yük olmadan üretime katılabilecek ve tarımsal faaliyetlerle geçimini sağlayabilecek bireylerden oluşmaktaydı. Ne var ki, 1860'lı yıllarda Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına gelen muhacirlerin önemli bir kısmı bu profile uymamaktaydı. Göçmenlerin büyük bölümü yoksulluk içerisindeydi ve ciddi biçimde devlet yardımına ihtiyaç duymaktaydı.

Tekfurdağı'na yerleştirilen muhacirlere yapılan yardımlar, devlet ve yerel halkın iş birliğiyle yürütülmüştür. Başlangıçta devlet, muhacirlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gıda, tohum, çift hayvanı ve tarım aletleri gibi aynı yardımlar sağlamış, ayrıca nakdi desteklerde de bulunmuştur. Yerel halk da kendi kısıtlı imkânlarına rağmen muhacirlere yardımcı olmaya çalışmıştır. Mayıs 1861 tarihinde Tekfurdağı'nda iskân edilen 410 hanelik, 1630 nüfuslu muhacir, geçimlerini sağlamada ciddi zorluklar yaşamaktaydı. Daha önce devlet tarafından sağlanan yardımlar, muhacirlerin hayatta kalmalarını mümkün kılmasına rağmen, bu yardımların tükenmesi ile birlikte muhacirler, yiyecek bulma ve kendi geçimlerini sağlama konusunda ciddi bir sıkıntı ile karşı karşıya kalmışlardır. Tekfurdağı'nda yerleşen muhacirler, bu durumlarını, mirzaları Habib Bey aracılığıyla Tekfurdağı Meclisi'ne sundukları bir arzuhalde dile getirmişlerdir. Söz konusu arzuhalde, muhacirlerin şu ana kadar devlete ait olan yardımlar sayesinde hayatta kalabildikleri ancak bu yardımların sona ermesi ile birlikte yeni bir yardıma ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir.⁹⁰

Yerel halk, muhacirlere yardım etmekte bir dereceye kadar katkı sağlasa da, 1860 yılı mahsulünün az olması, halkın kendi geçimlerini sağlama konusunda ciddi zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Yerel halk, borçlarıyla devlet vergilerini ödediğinde ve tohumluklarını çıkardığında ellerinde avuçlarında fazla bir şey kalmamıştır. Bu sebeple, halkın kendi yaşamlarını sürdürebilmesi için yeterli kaynakları bulunmadığı gibi, muhacirlere de yardımda bulunacak maddi imkânları kalmamıştır. Çoğu köy halkı, geçimlerini sağlamak için kaplıca gibi sınırlı yiyecek kaynaklarıyla yetinmek durumunda kalmış, bunun dışında fazla

⁸⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s. 153-154.

⁹⁰ BOA. A.MKT.UM. 475-98.

bir gelir elde edememiştir. Bu nedenle, yerel halkın da yardım edememesi, muhacirlerin daha da zor durumda kalmalarına yol açmıştır.⁹¹

Tekfurdağı'ndaki 410 hanelik muhacir grubunun durumu, bölgedeki gıda temini ve diğer ihtiyaçlar açısından oldukça ciddi bir noktaya gelmiştir. Muhacirlerin geçimlerini sürdürebilmesi için Tekfurdağı Meclisi, Bahçe Saraylı muhacirlerin destek talebini Sadaret'e iletmıştır. Bahçesaraylı muhacirler, 250 hane 931 nüfus olduklarını belirtmiş ve kendilerine yardım yapılması talebinde bulunmuştur. Yardımlar için 500 kile mısır buğdayı ve 500 kile hinta olmak üzere toplam 1000 keyl zehairin istenmiştir. Bununla birlikte, Tekfurdağı'nda bulunan diğer 160 hanelik, 690 nüfuslu muhacir grubunun durumu da göz önünde bulundurularak, onlara da 300 kile hinta ve 300 kile mısır verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yardımlar, muhacirlerin hayatta kalmalarını ve temel ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamak adına büyük bir önem taşımaktadır.⁹²

Devlet yetkilileri tarafından 1863 yılında muhacirlere verilen tohum, çift hayvanı, tarım aleti ve yevmiye miktarları düzenli şekilde kaydedildiğinden, hangi muhacir grubunun nereye yerleştirildiği ve kendilerine ne ölçüde yardım sağlandığı açık biçimde takip edilebilmektedir. Öte yandan, muhacirler arasında yalnızca çiftçilikle uğraşmayan, farklı mesleklerden gelen bireylerin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bunlardan biri olan Hasan bin İbrahim, çiftçilik yapmadığını belirterek dört kişilik bir nüfus için tahsis edilen öküz, tohum ve hane bedeline karşılık gelen 600 kuruşun kendisine nakden verilmesini talep etmiştir.⁹³ Bir diğer örnekte ise, Kırım muhacirlerinden İbrahim Hoca takımına mensup olan ve esnafılık yapmak amacıyla Tekfurdağı merkezinde kalmak isteyen Osman bin Ali'nin durumu dikkat çekicidir. Osman bin Ali, dört kişilik ailesi için her bir nüfusa 150'er kuruş düşecek şekilde toplam 600 kuruşun kendisine nakden verilmesini talep etmiştir.⁹⁴

⁹¹ BOA. MAD.d. 8631, Lef. 19.

⁹² BOA. A.MKT.UM. 475-98.

⁹³ BOA. C.DH. 17-837, lef 35.

⁹⁴ BOA. C.DH. 17-837, lef 60; Bir başka örnek için bkz. aynı defter lef 80.

Muhacirlerin iskân sürecinde devlet ve halk iş birliği büyük bir rol oynamıştır. Devlet, muhacirlerin temel ihtiyaçlarını karşılarken, yerel halk da ev yapımı gibi hayati konularda aktif destek sağlamıştır. Tekfurdağı Kaymakamı'nın teşvikleriyle, halk 300 ev inşasına yetecek miktarda keresteyi kendi rızalarıyla dağlardan ücretsiz kesip taşımayı taahhüt etmiş, ayrıca dülgerlerin yevmiyeleri, memur maaşları ve diğer giderler de Tekfurdağı eşrafı tarafından gönüllü olarak karşılanmıştır. Bu yardımlar, Tekfurdağı Meclisi tarafından Sadaret'e "bir hizmet-i müftehire" yani onur verici bir hizmet olarak bildirilmiş, böylece muhacirlerin yerleşim süreci hem devlet desteği hem de yerel dayanışma ile hızlandırılmaya çalışılmıştır.⁹⁵

Taşrada İskânın Güvenlik Boyutu: Asayiş ve Uyuşmazlıklar

19. yüzyıl Osmanlı taşrasında yürütülen muhacir iskân politikaları, yalnızca demografik ve sosyoekonomik düzenlemelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda güvenlik ve kamu düzeninin sağlanması açısından da bir dizi idari müdahaleyi beraberinde getirmiştir. Özellikle Nogay muhacirlerinin iskân sürecine ilişkin örnekler, devletin bu dönemde karşılaştığı güvenlik problemleri ve idari aksaklıkları somut biçimde ortaya koymaktadır. Tekfurdağı sancağında geçici iskâna tabi tutulan Yedsan kabilesine mensup 53 Nogay muhacirinin, kendilerine günlük yevmiye ve hububat desteği sağlanmasına rağmen serbestçe dolaşmaları, iskân şartlarına riayet etmemeleri ve kamu düzenini bozacak şekilde davranmaları, merkezî otorite tarafından "gayet edepsiz" olarak tanımlanmıştır. Bu durum üzerine Sadaret, Tekfurdağı Kaymakamlığı'na gönderdiği yazıyla, söz konusu muhacirlerin bölge dışına çıkışlarının engellenmesini ve taşradaki asayişin korunmasını emretmiştir. Bu olay, geçici iskân sürecinin bile kamu düzeni açısından potansiyel riskler barındırdığını ve merkezî idarenin taşra otoritelerine sıkı denetim görevleri yüklediğini göstermektedir.⁹⁶

Bununla birlikte, Yakuplu ve Şehbaz köylerinde iskân edilen muhacirler arasında, tarla hisselerinin henüz taksim edilmemiş olması nedeniyle çeşitli anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda, söz konusu köylerde yerleşik muhacirlerden İbrahim Hoca ve Azamet

⁹⁵ Ceride-i Havadis, Defa 1038, 24 Şevval 1277 (5 Mayıs 1861).

⁹⁶ BOA. A.MKT.MHM. 223-23.

Hoca, Tekfurdağı Kaymakamlığı'na verdikleri dilekçelerinde, Tekfurdağı'nın önceki kaymakamı Şakir Paşa'dan bir emirname temin ettiklerini belirtmişlerdir. Emirnameye istinaden Şakir Paşa, Ereğli Meclisi'ne ilgili yönergeleri iletmış; ancak Ereğli Meclisi, Tekfurdağı Meclisi'nden bir memur görevlendirilmediği sürece taksim işlemini gerçekleştiremeyeceklerini bildirmiştir. Bu idari uyuşmazlık, muhacirler arasında sürekli bir huzursuzluğa sebep olmuş, yerel düzeydeki uygulama eksikliklerini ve yetki karmaşasını ortaya koymuştur. Öte yandan muhacirler, iskân edildikleri köylerin çevresinde bulunan çiftlik sahiplerinin arazi sınırlarını ihlal ettiğini öne sürerek, bu tür tecavüz girişimlerin önlenmesini de talep etmişlerdir. Söz konusu ihtilaf, Tekfurdağı Kaymakamı tarafından Sadaret'e iletilmiş ve özellikle Yakuplu ve Şehbaz köylerinin sınırlarının nereden geçtiğinin tespit edilerek bildirilmesi talep edilmiştir. Yapılan incelemelerde, Yakuplu Çiftliği'nin Sultan Süleyman Han Vakfı'na ait vakıf arazisi içerisinde yer aldığı ve vakıf kaydında bu durumun açıkça belirtildiği anlaşılmakla birlikte, Şehbaz Köyü'ne ilişkin herhangi bir sınır kaydına ulaşılamadığı bildirilmiştir. Ayrıca, vakıf arazisinin vakfiyede kayıtlı olan sınırlarının zamanla ihlal edildiği tespit edilmiştir. Bu nedenle, civardaki kasaba ve köy halkı arasından yaşlı ve güvenilir kimselerle birlikte arazinin dört bir tarafı gezilerek eski sınırların yeniden belirlenmesi, sınır işaretlerinin yerleştirilmesi ve nihayetinde arazilerin taksimi sürecini yönetmek üzere yetkili bir memurun görevlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sınır ihtilaflarının yerinde incelenmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılması amacıyla, Nafia Nezareti tarafından Ebniye Hulefasından Küçük Ahmet Efendi ile Hüsnü Efendi görevlendirilmiştir. Küçük Ahmet Efendi'ye aylık 250 kuruş, Hüsnü Efendi'ye ise 1000 kuruş maaş tahsis edilerek bölgeye gönderilmeleri uygun görülmüştür.⁹⁷

Sonuç

Muhacirlerin 1860-1863 yılları arasında Kırım'dan Tekfurdağı'na yönelen göç hareketi, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl muhacir siyasetinin taşradaki işleyişine dair son derece çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Çalışmada, göç ve iskân süreçlerinin yalnızca merkezden dikte edilen politikaların bir yansıması olmadığı, bilakis yerel idarelerin kapasitesi, muhacirlerin topluluk içi dayanışma arzusu ve sosyoekonomik koşullar

⁹⁷ BOA. İ.MVL. 509-23015.

gibi çok boyutlu dinamikler tarafından şekillendiği açık biçimde görülmüştür. Muhacirlerin yerleştirildiği alanların seçimi, yardım mekanizmalarının işletilmesi, arazi tahsis ve tarımsal üretime entegrasyon gibi temel aşamalar hem devletin idarî esnekliğini hem de mevcut sınırlarını gözler önüne sermiştir.

Osmanlı yönetimi, muhacirleri yalnızca barındırmakla değil, aynı zamanda üretken hale getirmekle de ilgilenmiş; iskân politikalarını tarımsal kalkınma, vergi muafiyeti ve sosyal düzen hedefleriyle iç içe yürütmüştür. Ancak bu ideal düzen, taşra düzeyinde çoğu zaman pratik sorunlarla çakışmıştır. Boş görünen arazilerin gerçekte sahipli olması, yerel halkın ekonomik yük taşıma konusundaki sınırları, eşrafın çıkar ilişkileri ve muhacirlerin sosyal bağlara dayalı talepleri bu sorunların başlıcalarıdır. Bu etkileşim alanı, merkezi devletin tek yönlü kararlarının sahada esnediği, kimi zaman da uygulamada aksadığı bir yapıyı gözler önüne sermektedir.

Devlet, muhacirlerin üretici birer unsur haline gelmesini hedeflemiş; bu doğrultuda onlara tarımsal üretimi sürdürmeleri için toprak, tohum ve çift hayvanı (öküz) temin etmeye çalışmıştır. Ancak iskânın sürdürülebilirliği, çoğu zaman devlet desteğinin ötesinde, yerel halkın dayanışmasına ve muhacirlerin yeni çevrelerine uyum kabiliyetine bağlı kalmıştır.

Çalışmanın en dikkat çekici bulgularından biri, muhacirlerin edilgen kitleler değil, aktif öznelerle dönüşmesidir. Yer tercihinde ısrar etmeleri, arzuhallerle bürokratik süreçlere müdahil olmaları, kimi zaman da direniş göstermeleri, onların yalnızca yardım alan değil, yerleşim süreçlerini belirlemeye çalışan topluluklar olduğunu göstermektedir. Muhacirlerin devletle ve yerel idareyle kurdukları bu karmaşık ilişki ağı, göç tarihinin yalnızca “nakil” ve “yerleşim” terimleriyle anlaşılamayacağını; bu sürecin aynı zamanda sosyal müzakere, taleplerin ifadesi ve yerel düzende yeniden pozisyon alma biçimi olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan Tekfurdağı örneği, göç ve iskân süreçlerinde güvenlik ve asayiş boyutunun da ihmal edilemeyecek bir önemde olduğunu ortaya koymuştur. Geçici iskân merkezlerinde düzenin sağlanması, muhacirlerin iskân bölgelerinde huzur içinde yaşamalarının temin edilmesi ve ortaya çıkan arazi uyuşmazlıklarının çözümü, taşra idaresinin

karşılaştığı başlıca meseleler arasında yer almıştır. Merkezi otorite ile taşra yönetimi arasındaki yazışmalar ve talimatlar, bu meselelerde devletin müdahale kapasitesini korumaya çalıştığını ancak her zaman tam bir etkinlik sağlayamadığını göstermektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Defterleri (A.d). 4.

Sadaret Mektubi Kalemî Deavî Evrakı (A.MKT.DV). 189-7.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM). 175-10; 193-41; 196-101; 196-33; 199-68; 200-46; 219-91; 221-90; 222-93; 223-23; 232-19; 232-33; 233-14; 234-33; 234-53; 237-17; 237-31; 263-62; 307-99; 311-18; 313-30.

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD). 178-28; 299-68; 301-89; 302-20; 304-14; 314-59; 317-36; 318-54; 322-68; 323-84; 325-67; 326-10; 327-21; 327-37; 327-38; 327-92; 328-29; 330-22; 333-12; 346-77; 347-64; 347-93; 352-91; 354-73; 365-58; 371-99; 372-1; 457-1.

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM). 399-21; ; 423-42; ; 423-43; 424-78; 425-49; 435-93; 454-11; 463-64; 468-70; 469-62; 470-44; 471-26; 475-98; 482-17; 491-16; 491-65; 493-49; 493-62; 514-70; 527-29.

Cevdet Dahiliye (C.DH). 17-837.

İrade Dahiliye (İ.DH). 449-29705.

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL). 509-23015; 525-23562; 526-23636.

Maliyeden Müdevver Defter, (MAD.d). 8631.

Maliye Masraf Defteri (ML.MSF.d). 15082.

MVL. 368-35; 837-51; 838-51; 1002-33; 1005-82.

Basın Kaynakları

Ceride-i Havadis.

Ruzname-i Ceride-i Havadis.

Takvim-i Vekayi.

Kitap ve Makaleler

Çetinkaya, Mehmet, *Kırım ve Kafkasya'dan Balkanlara Göçler (1860-1865)*, Divan Kitap, İstanbul 2025.

Erdoğan, M. Murat ve Kaya, Ayhan, *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Gözyayın, Ethem Fevzi, *Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri - Coğrafi, Tarihî, Harsî, İktisadî ve Siyasî*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1948.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

Kırımlı, Hakan, *Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Koç, Zühal, *Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2017.

Massey, Douglas S., Joaquín, Arango, Graeme, Hugo, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela ve Taylor, J. Edward, "Theories of International Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, C.19/3 (1993), ss. 431-466.

Polat, Habibe, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nin Muhacirleri Devlet Çiftliklerine İskânı", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7, Özel Sayı (Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan): 1785-1799.

Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkasya'dan Göçler 1856-1876*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

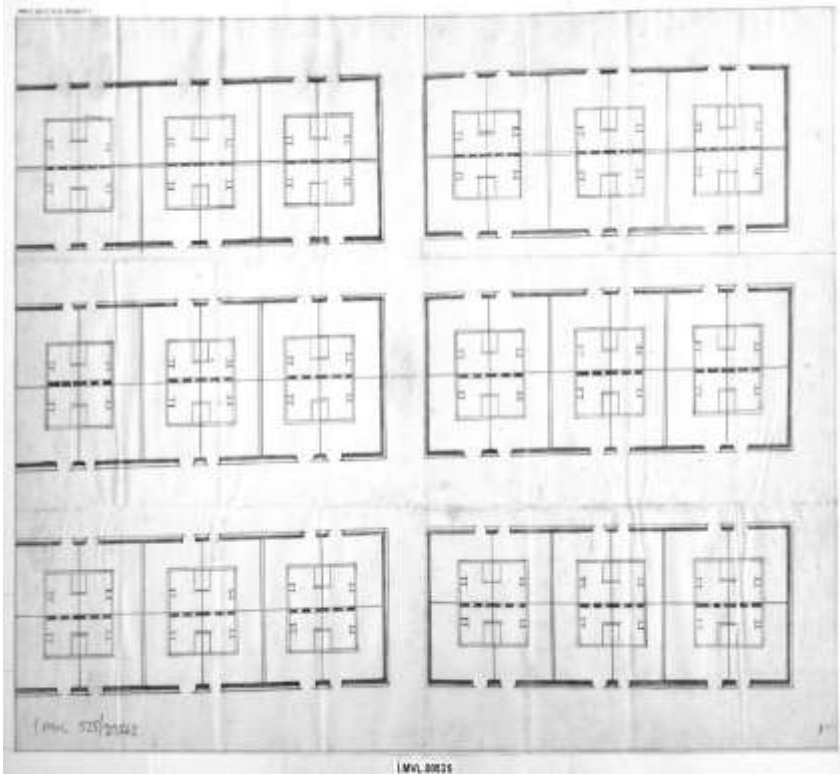
Shaw, Stanford J. ve Shaw, Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

Tepekaya, Muzaffer, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 6/2 (2006), ss. 459-477.

Ülküsal, Müstecib, *Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul 1980.

Williams, Brian Glyn. "Hijra and Forced Migration from Nineteenth-Century Russia to the Ottoman Empire", *Cahiers du Monde Russe*, C. 41/1 (2000), ss. 79-108.

Ek. Muhacirlerin İskânı İçin Yapılan Evlerin Örnek Projesi

Extended Abstract

Following the Crimean War (1853–1856), the Russian Empire intensified its repressive policies toward Muslim populations in Crimea and the North Caucasus. These policies included forced resettlement, land confiscation, religious discrimination, and socio-political marginalization, ultimately leading to a mass exodus of Muslims, predominantly Tatars and Circassians, toward Ottoman territories. This study examines the processes of migration and settlement experienced by Muslim communities from Crimea to sanjak of Tekfurdağı (present-day Tekirdağ), between the years 1860 and 1863. Using a rich collection of Ottoman archival sources and contemporary primary materials, this study situates the migration to Tekfurdağı within the broader context of imperial strategy, local administrative capability, and migrant agency, offering a multi-scalar analysis of migration management in the late Ottoman Empire.

The background of the migration is rooted in a combination of push and pull factors. On the one hand, Muslim communities in Crimea faced increasing hardship due to Russification policies, including loss of land, conscription, and religious suppression. On the other hand, the Ottoman Empire, particularly after the promulgation of the 1856 Tanzimat-era settlement decree (Tavattun Nizamnamesi), sought to attract Muslim migrants as a means of demographic consolidation and economic development. The promise of land, tax exemptions, and social support appealed to displaced populations, making Ottoman domains an attractive destination.

Tekfurdağı emerged as a central site for settlement due to its proximity to Istanbul, availability of cultivable land, and strategic location within the empire's Rumelian territories. At the time, the sanjak encompassed several kazas, including Çorlu, Hayrabolu, Vize, Midye, and Ereğli. These districts received a significant portion of the migrants who arrived from Crimea either directly by sea or via redistribution from Istanbul and other ports like Varna and Burgas. Tekfurdağı functioned not only as a settlement destination but also as a temporary reception zone where migrants were housed before being relocated further inland.

The Ottoman state's approach to the settlement process was both ambitious and constrained. Central authorities envisioned transforming muhacirs into productive agricultural settlers who would contribute to local economies and help reinforce Ottoman control over strategic borderlands. However, this ideal often clashed with the realities on the ground. The state faced shortages of land and housing, limited fiscal resources, and administrative fragmentation. Moreover, migrants themselves did not always

conform to state expectations; many petitioned for settlement near kin or in specific localities, often resisting assignments to remote or underdeveloped areas.

One of the clearest illustrations of these dynamics is found in the case of the Börücek Farm (Börücek Çiftliği) in the Hayrabolu district. The Ottoman government designated this estate for the settlement of 193 Nogay Tatar families, equipping them with livestock and agricultural tools. However, administrative delays, miscommunication, and insufficient funds hampered the effective realization of these plans. Despite initial support from local elites and efforts to mobilize the estate's resources, only partial implementation occurred, highlighting the structural limitations of the imperial center in managing peripheral settlement projects.

Migrant agency also played a decisive role. The study documents numerous petitions submitted by muhacir groups requesting relocation to areas where relatives or fellow tribal members had already settled. These petitions, while often granted, occasionally generated tension between local and central authorities. For example, when a group of muhacirs stranded in Midye due to shipwreck requested transfer to Tekfurdağı, the local administration warned that the region's capacity was already overstretched. Similarly, migrants petitioned to leave less desirable regions like Siroz in favor of joining kin in Tekfurdağı, sometimes threatening defiance if their requests were denied. These acts demonstrate a pattern of bottom-up negotiation that both shaped and disrupted the top-down logic of settlement policy.

The study further explores the social composition and settlement preferences of Crimeans. Some were primarily farmers, while others engaged in maritime trades. Their settlement demands reflected both pragmatic concerns and cultural affinities. Many emigrants explicitly requested to be settled in coastal areas or near familiar communities, suggesting a strong desire to reconstruct previous social environments in their new settings. The Ottoman response to these demands varied depending on administrative capacity, strategic priorities, and broader settlement pressures.

In Tekfurdağı and its surrounding districts, a variety of temporary and permanent housing solutions were employed. Initially, many emigrants were housed in public buildings such as inns, mosques, and empty homes. Later, new villages were constructed, often with the labor and material support of local notables. The Manika River valley, for instance, became the site of several new settlements, including Aziziye, which hosted hundreds of families. Despite this, delays in housing construction remained chronic, and the provisioning of food and agricultural tools was inconsistent. This led to repeated appeals from

muhacirs, who demanded everything from food stipends to oxen and seed grain to begin farming.

Local responses ranged from cooperative to resistant. In some cases, local elites supported the settlement process by donating timber, assisting with transportation, or employing migrants in agricultural work. In others, complaints about emigrants' burdens or land conflicts led to friction. Tekfurdağı's experience thus reflects the broader tension between imperial vision and provincial implementation. The settlement process relied heavily on local actors, whose participation could either facilitate or hinder migrant integration.

Importantly, the article places these developments within the historiographical context of Ottoman state formation, migration governance, and socio-spatial engineering. The Tekfurdağı case demonstrates that the Ottoman Empire did not simply resettle migrants according to fixed bureaucratic plans. Instead, migration policy evolved through a dynamic interplay of imperial ambition, provincial constraints, and migrant negotiation. The presence of muhacir petitioning, local adaptations, and ad hoc solutions underscores the fluid nature of the settlement process.

Moreover, the demographic impact of these migrations on Tekfurdağı was significant. By 1863, nearly 2,000 muhacirs had been settled across various districts of the sanjak, with the majority concentrated in areas like Manika, Hayrabolu, and Börücek. These new populations altered local economies, contributed to agricultural expansion, and introduced new forms of social organization. The state's attempt to transform these migrants into settled agricultural producers was only partially successful, but it laid the groundwork for further population management strategies, particularly in the wake of the Circassian deportations that began in 1864.

In conclusion, this article provides a detailed, source-based analysis of the migration and settlement experience in Tekfurdağı during a formative period in Ottoman demographic and administrative history. It emphasizes the complexity of state-migrant-local interactions, demonstrating that the Ottoman migration regime was shaped not only by policy but also by negotiation, improvisation, and social structure. The Tekfurdağı case enriches our understanding of late Ottoman governance and offers comparative insights into the politics of forced migration, refugee integration, and rural settlement in imperial contexts.